

UDK: 327 (497.5:438) »18«
929 Strossmayer, J. J.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 22. 9. 1998.

Josip Juraj Strossmayer prema Poljskoj i Poljacima. Iz povijesti hrvatsko-poljskih veza u XIX. stoljeću

PIOTR ŻUREK
Uniwersytet Śląski, Katowice, Republika Poljska

Hrvatsko-poljski kontakti najaktivniji su bili u XIX. stoljeću. Odnosi biskupa Josipa Jurja Strossmayera s Poljacima najbolje se zrcale u sudbini Poljaka i Hrvata u tom razdoblju. U drugoj polovici XIX. stoljeća Josip Juraj Strossmayer bio je nepobitni vođa hrvatskog naroda, a cijeli život borio se intergraciju i suverenitet Hrvatske. Njegova djelatnost bila je vidljiva i na području austrijske monarhije, čiju je budućnost vidio u federalnom sistemu. Njegova slava dospjela je i do Poljske, gdje je bio vrlo popularan. Godine 1885. piše o njemu poljski slavist J. Grzegorzewski: »Biti u Hrvatskoj i ne vidjeti biskupa – to je kao biti u Rimu i ne vidjeti papu!¹«.

I. Uvod

*»Mi, Hrvati s Poljacima
zajedničkog smo porijekla,
ispod Karpata.«*

U poljskoj i hrvatskoj historiografiji problematika hrvatsko-poljskih odnosa još je područje terra incognita. Laicima bi se činilo da to nije problem većeg značenja. Ipak, istina je drugačija. Hrvati i Poljaci uvijek su bili sudionici velikih povijesnih događanja i odnosi između tih naroda odigrali su se u areni svjetske politike.

Prvi koji su se u razdoblju između dva rata bavili pitanjem kontakata Strossmayera s Poljacima su: Hrvat Ivan Esih, J. J. Strossmayer i Poljaci, »Obzor«, 70 (1929.), 76.–79., te Poljak Stanisław Rospond, J. J. Strossmayer a Polska, »Slavia«, R.XV, Prag 1937. Ovi članci prije svega se temelje na poljskom tisku iz biskupova vremena. Od poljskih povjesničara taj problem su pokretali jedino Henryk Batowski, Waclaw Felczak i Jerzy Skowronek. U Hrvatskoj se

¹ »Dziennik poznański«, 1885., br. 232.

pitanjem hrvatsko-poljskih odnosa u tom razdoblju bavio zagrebački profesor Jaroslav Šidak.

U svom članku skrenuo sam pozornost samo na političke aspekte Strossmayerovih odnosa s Poljacima.

II. Prvi kontakti s Poljskom i njenom elitom

Ključni datum za hrvatsko-poljske odnose u XIX. stoljeću je 1831. godina. Za Hrvate jer upravo tada u Zagrebu nastaje tzv. inicijativna grupa iz Kapucinske ulice, koja je početak ilirskog pokreta. Za Poljake, jer je te godine ugušen poljski ustanak i započelo je razdoblje Velike emigracije.

Nesvakidašnji događaj za ilirce bio je poljski ustanak 1830.-31. Dobro je primijetio profesor W. Felczak – »Poljski događaji iz 1830./31. godine odzvanjali su na tom području glasnom jekom. Osobni kontakti između mladih iliraca i poljskih emigranata poslije gušenja ustanka još su pojačali zanimanje za Poljsku i njenu političku literaturu.«² Mnogo poljskih ustanika interniranih u Austriji, odlukom tamošnjih vlasti bilo je primorano na odlazak u zapadnu Europu i Ameriku. Put ih je često vodio kroz hrvatske zemlje.

Zajedno s poljskim useljenicima dospjela je u Hrvatsku »Pjesma poljskih legija u Italiji« (»Mazurek Dabrowskog«) Jozefa Wybickog, u vrijeme ustanka 1830.-31. priznata kao narodna himna.³ Nije slučajna činjenica da se poema Ljudevita Gaja »Horvatov sloga i sjedinjenje« (1832.) započinje parafrazom prvih riječi »Mazurek Dabrowskog« – »Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo«.

Ti događaji nisu zaobišli niti Strossmayera, upravo tada je kao mladi klerik počeo učiti poljski jezik i, kako sam spominje nakon mnogo godina: »Želeći čitati Skargu u originalu«.⁴

Godine 1847., kada je Strossmayer zauzimao položaj dvorskog kapelana, Beč je bio mjesto susreta slavenske političke elite habsburške monarhije. Centralistička politika Beča, kao i sve agresivnija mađarska politika, dovela je do situacije u kojoj su se Slaveni zajedničkim snagama pokušali oduprijeti toj politici. Omiljeni oblik takvih vijećanja bile su takozvane »Slavenske besjede«. U besjedama je sudjelovao i Strossmayer. Ferdo Šišić piše da je u to vrijeme mladi dvorski kapelan bio jedan od glavnih likova »sveslavenskog društva« koje se sastajalo u Beču, u »jednoj kavani« (vjerovatno »Kod Spera«). Tamo se Strossmayer susreo s istaknutim poljskim aristokratima, između ostalih i s knezom Jerzymem Lumborskim. Upravo ondje Strossmayer se treba prvi put upoznati s programom južnoslavenske politike Hotel Lambert.⁵

² W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugostawii*, Wrocław 1985., str.290.-291.

³ Lj. Durković – Jakšić, *Z dziejów stosunków jugosłowiańsko-polskich*, Wrocław 1977., str. 184.-190.

⁴ S. Bełza, *Nad grobem wielkiego patrioty*, Warszawa 1906., str. 59.; Piotr Skarga (P. Powęski) (1536.-1612.), poljski pisac i svećenik, glavni ideolog poljske kontareformacije, sudionik bresteske unije (1596.). Poznat kao autor religiozno-političkih rasprava: »O jedności Kościoła Bożego« (1577.), »Kazania sejmowe« (1597.).

⁵ F. Šišić, »Strossmayer i ideja narodnog ujedinjenja«, *Politika*, Beograd 10. V. 1932.; Hotel Lambert (1833.-1870.), aristokratski tabor poljske emigracije. Prozvan po

Južnoslavenska politika Hotela Lambert, kojom je upravljao knez Adam Czartoryski, razvijala se na dvije povezane razine. Prva je bila vezana s koncepcijom izgradnje jugoslavenske države, koja bi bila tampon zona glede utjecaja Rusije na Balkanu. Knez Adam Czartoryski savršeno je zaključio da su osnovna zapreka ujedinjenju južnih Slavena religijske razlike. S tim u vezi Hotel Lambert djelovao je na drugoj razini, razini stvaranja unije pravoslavne i katoličke crkve.

Neponovljiva prilika za utjelovljenje programa Czartoryskog bili su događaji u Srbiji u rujnu 1842. godine. Tada je dio srpske buržoazije, takozvani ustavobranitelji, pod vodstvom Ilije Garašanina izvršila puč, rušeći proruskog vladara Srbije, kneza Mihaila Obrenovića. Na njegovo mjesto ustavobranitelji su podigli na prijestolje 36-godišnjeg Alaksandra Karađorđevića. To je naišlo na odlučan protest Rusije i Austrije. Francuska i Engleska, nemajući dobar uvid u srpsku krizu, osudili su taj puč. Situacija ustavobranitelja činila se beznadnom. Agent Hotela Lambert, Ludwik Zwierkowski – Lenior, koji je radio od travnja 1842. godine u Beogradu i bio u tijesnoj vezi s ustavobraniteljima, ponudio je pomoć kneza Adama koji je imao veliki utjecaj na Zapadu i u Turskoj.⁶

U siječnju 1843. godine ustavobraniteljima dolaze »Savjeti o postupcima Srbije«, čiji je autor knez Adam. »Savjeti« Czartoryskog bili su upute za srpsku vanjsku politiku.⁷ Prioritet srpske politike trebala bi biti ekspanzija na druge južnoslavenske teritorije koji su bile pod turskom i austrijskom vlašću.⁸

U listopadu 1843. godine svoju djelatnost započinje novi stalni agent Hotela Lambert, Čeh Franjo Zach iz Moravske. Dok je bio u poljskoj službi, Čeh je još više razvio utjecaj Hotela Lambert. Već na početku 1844. godine Zach je na osnovi »Savjeta« Czartoryskog i konzultacije s ministrom unutarnjih poslova Srbije, Garašanimom, i poslanikom Ljudevita Gaja Stjepanom Carem, stvorio projekt srpsko-hrvatske suradnje, takozvani »Plan slavenske politike Srbije«.⁹

Na osnovi tog »Plana« Ilija Garašaniin je 1844. godine stvorio svoj program »Načertanije«. Garašaniin je preuredio, a u nekim planovima naprosto prepisao Zachov »Plan«, prilagodavajući ga isključivo srpskim interesima.¹⁰ Srpski ministar izbacio je iz teksta sve fraze koje su se odnosile na Hrvatsku, »a njezinu južnoslavensku misao zamijenio velikosrpskom«.¹¹

Paralelno toj politici, Hotel Lambert provodio je djelatnost ujedinjavanja crkve. Već potkraj 1840. godine nastaje prvi poljski program crkvene unije na

pariškoj palači pronačelnika te organizacije, kneza Adama Jerzego Czartoryskog (1770.–1861.); Jerzy Lubomirski (1817.–1872.) bio je povezan s Hotelom Lambert inače galicijski političar, knez; Konstanty Czartoryski (1773.–1860.) brat kneza Adama koji je živio u Beču.

⁶ J. Skowronek, *Polityka bałkańska Hotelu Lambert (1833.–1856.)*, Warszawa 1976., str. 60.–61.

⁷ J. Šidak, »Hotel Lambert i Hrvati«, u: *Studija iz hrvatske povijesti XIX stoljeća*, Zagreb 1973., str. 168.

⁸ W. Felczak, T. Wasilewski, n. dj., str. 308.–309.

⁹ J. Skowronek, *Sprzymierzeniecy narodów bałkańskich*, Warszawa 1983., str. 234.

¹⁰ D. Agičić, *Tajna politika Srbije u XIX stoljeću*, Zagreb 1994., str. 21.

¹¹ J. Šidak, n. dj., str. 168.

temelju slavenske liturgije. Dakako, poljskim političarima nije prije svega bilo do interesa južnoslavenskih naroda. Tabor Hotela Lambert bio je duboko katolička organizacija i veliki udarac za nju bila je poslanica »Cum Primum« pape Grgura XVI., koja optužuje poljski narod za ustanak 1830.–31. Želeći popraviti svoj ugled kod Svete Stolice Hotel Lambert započeo je propagirati ideje o crkvenoj uniji. Balkan je trebao biti mjesto pokusa, čiji bi uspjeh dobro predstavio poljski plan unificiranja pravoslavnih Rusina.¹² Osim toga, ujedinjenje crkve na Balkanu automatski bi ograničilo pravo Rusije na brigu o pravoslavnim stanovnicima Balkanskog poluotoka. Glavni inicijatori te politike bili su poljski agenti na Balkanu: Michał Czajkowski i Franjo Zach. Na početku su akcije Hotela Lambert bile vezane uz Bugarsku, a kasnije Bosnu i Hercegovinu. Te su akcije završile fijaskom.¹³

Jugoslavenska historiografija na tom polju posebno ističe djelatnost Hipolita Terleckog (1808.–1884.).¹⁴ Lika vrlo čudnog i do danas kontroverznog. Silueta Terleckog, s obzirom na njegove kasnije veze sa Strossmayerom, zahtijeva pojašnjenje.

Terlecki, koji potječe iz Wolynija, u godinama 1830.–1831. sudjeluje u poljskom ustanku. Premda je potekao iz unijatske obitelji, držao je da je Poljak i katolik. U vrijeme ustanka služio je u trupi Karola Rożyckiego zajedno s Michalom Czajkowskim i Michalom Budzynskim.¹⁵

Nakon ustanka boravio je u emigraciji u Švicarskoj i Francuskoj. U Parizu je postao član Poljskog demokratskog društva (T. D. P).¹⁶ Zatim odlazi u Rim, gdje studira teologiju i postaje svećenik. S nekoliko redovnika osniva Skupštinu uskrsnutih.¹⁷ Tada je započeo istraživanja o razlikama između katolicizma i pravoslavlja, i na tom tlu dolazi do konflikta između Terleckog i Uskrsnutih.

Zbog toga Hipolit je otišao u Pariz, gdje se zbližava s towianistima.¹⁸ U Parizu uspostavlja odnose i s knezom Adamom Czartoryskim.¹⁹ Godine 1846.

¹² M. Ekmečić, »Próby zjednoczenia Kościołów w 1848 roku, a Słowianie południowi«, *Przegląd historyczny*, br. 67, 1976., str. 195.–197.

¹³ J. Skowronek, *Sprzymierzeńcy ...*, n. dj., str. 283.–287.

¹⁴ M. Ekmečić, n. dj., str. 195.–217; Lj. Durković-Jakšić, *Srbija i Vatikan 1804–1918*, Kraljevo–Kragujevac 1990., str. 84–103.

¹⁵ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 85.; Karol Różycki (1789.–1870.) pukovnik, član Poljskog demokratskog društva, towianist; Michał Czajkowski (Czajka, Sadyk Pasza) (1804.–1886.) političar, glavni agent Hotela Lambert u Turskoj; Michał Budzyński (1811.–1864.) javni radnik Hotela Lambert, 1845.–46. agent u Turskoj.

¹⁶ M. Tyrowicz, *Towarzystwo Demokratyczne Polskie 1832–1863 Przewodnik biograficzny*, Warszawa 1964., str. 693.–694.; Poljsko demokratsko društvo (Towarzystwo Demokratyczne Polskie) (1832.–1862.), u opoziciji do Hotela Lambert najbrojnija poljska, demokratska emigracijska organizacija – ljevica poljske emigracije.

¹⁷ Uskrsnuti (Zmartwychwstańcy, Congregatio Resurrectionis Domini Nostri Jesu Christi), u Parizu utemeljen poljski red koji je djelovao u središtu poljske emigracije te u misijama.

¹⁸ Towianisti (Towiańcy), religiozno-mistička poljska sekta prozvana po pro-načelniku te organizacije Andrzeju Towiańskiemu 1799.–1878.

¹⁹ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 85.–86.; M. Ekmečić, n. dj., str. 197.

prelazi na unijatski obred, vraća se religiji predaka, rađa se u njemu Ukrajinac.²⁰ Hipolit Terlecki tog trenutka postao je gorljivi zagovornik ideje o uniji pravoslavlja i katolicizma, pod jurisdikcijom pape. Papa 1846. godine postaje Pio IX., veliki zaštitnik crkvenog ujedinjenja. Zahvaljujući pomoći poljske emigracije, svećenik Terlecki uspijeva na početku 1847. godine biti u audijenciji kod pape i predstaviti mu projekt unije.²¹

Prema Terleckom, nova unija trebala bi se osloniti na grčko-slavenski obred (ćirilometodski). U Rimu treba osnovati istočni duhovni seminar, te propagirati uniju osnivanjem slavenske tiskare. Svećenstvo istočnog obreda trebalo bi imati iste povlastice kao i katolički kler.²² Projekt Terleckog dobio je papin blagoslov. U lipnju 1847. godine Terlecki zajedno s francuskim biskupom Lugutom osniva Istočno udruženje crkvenog ujedinjenja. U srpnju 1847. godine Terlecki odlučuje krenuti u misiju u Tursku i Austriju, ali nije imao novca za put. Financijsku pomoć udijelila mu je poljska emigracija, između ostalih Bogdan Zaleski.²³ Uoči odlaska Terlecki se pismeno obratio knezu Adamu, da ga on preporuči svim agentima na istoku.²⁴ Knez Czartoryski bio je, zahvaljujući izvještajima svojih agenata u Rimu, Ludwika Orpizewskog i Michala Budzynskog, točno informiran o djelatnosti Terleckog. Tada je Terlecki kroz Haifu, Smirnu i Jeruzalem došao u Konstantinopol, gdje susreće M. Czajkowskog, prijatelja iz godina ustanka. Tamo prima odgovor kneza Czartoryskog. Knez Adam, usprkos tome što je prekinuo s unijatskim projektom Terleckog, pristaje udijeliti mu pomoć preko agenata Hotela Lambert i daje mu instrukcije.²⁵ 21. veljače 1848. godine Terlecki dopijeva u Beograd, gdje se sastaje s Garašaninovim savjetnikom Matijom Banom te Franjom Zachom. Za tjedan dana kreće prema Zagrebu. Putem se zaustavlja u Đakovu, gdje je posjetio Strossmayera, velikog prijatelja iz godina studiranja u Pešti i rada na đakovačkom seminaru Mate Topalovića.²⁶ Topalović je bio veliki štovatelj slavenske liturgije. Godina 1846.–47. dva puta posjetio je Beograd. Srpski povjesničar Ljubomir Durković-Jakšić sugerira da su ta putovanja bila u tijesnoj vezi sa Strossmayerom, koji se već tada angažirao u slavenskoj stvari.²⁷ Izbijanje revolucije prisiljava Terleckog na povratak u Rim.

Kao što smo već spomenuli, u vrijeme svog drugog boravka u Beču 1847.–50. godine Strossmayer se upoznao s planovima južnoslavenske politike Hotela Lambert i te ideje snažno su utjeale na njegov život. Vjerovatno se upravo tada, preko svog osobnog prijatelja kneza J. Lubomirskog, velikog ljubitelja južnoslavenstva i suradnika kneza Czartoryskog, upoznaje s koncepcijama sadržanima u »Savjetima« Czartoryskog i u Zachovom »Planu«. Potrebno

²⁰ M. Tyrowicz, n. dj., str. 697.

²¹ M. Ekmečić, n. dj., str. 198.–199.

²² Isto, str. 198.

²³ Lj. Durković-Jakšić, n. dj. str. 88.; Józef Bogdan Zaleski (1802.–1886.) poljski pjesnik, povezan s ljevicom poljske emigracije.

²⁴ Isto; M. Ekmečić, n. dj., str. 202.

²⁵ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 89.–90.

²⁶ M. Ekmečić, n. dj., str. 209.

²⁷ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 93.

je naglasiti da su razlike između koncepcije Hotela Lambert i hrvatskog ilirizma bile minimalne.

I u Beču se Strossmayer morao upoznati s unijatskim planovima Hotela Lambert. Upravo u taboru Czartoryskog prvi se put rodila koncepcija crkvenog ujedinjenja, utemeljena na naslijeđu nauka Ćirila i Metoda. Naslijeđu čijim će Strossmayer kao biskup kasnije biti mecenom i zastupnikom. Prema mišljenju F. Šišića, Poljaci su do 1860. godine Strossmayeru bili najdraži Slaveni.²⁸

III. U sjeni prve Brlićeve misije

U revoluciji 1848./49. godine Poljaci su se, za razliku od drugih slavenskih naroda, izjasnili protiv Austrije i stali na stranu Mađara. To je poljsku diplomaciju dovelo u konsternaciju. S osobitim nemirom Poljaci su promatrali postupke Hrvata. S tim u vezi pokušali su dovesti do hrvatsko-mađarskog i hrvatsko-talijanskog sporazuma.²⁹

Italija je u to doba bila mjesto široke diplomatske ofenzive, podjednako ljevice i desnice poljske emigracije. Poljaci su maštali o tome kako bi jedinice hrvatskih graničara, koje se bore pod komandom Radetzskog u Italiji, prešle na talijansku stranu. Političari iz tabora Hotela Lambert prvi su se potrudili zatražiti pristanak pape Pija IX. za stvaranje poljske legije u Italiji.³⁰ Prema koncepciji Czartoryskog, stvaranje legije trebalo je pridonijeti pridobivanju Hrvata za zajedničku borbu protiv Austrije, na strani Sardinije i Pijemonta. Knez Adam čak je planirao i pokušaj potkupljivanja Jelačića.³¹

Više sreće u talijanskim planovima imala je emigracijska ljevica. Inspirirani Mickiewiczem, 29. ožujka nastaju prvi zameci poljsko-slavenske legije. Istaknuti poljski pjesnik također je maštao kako bi se njegovoj legiji pridružile jedinice hrvatskih graničara.³²

Trećeg studenog 1848. godine u Zagreb je došao agent Hotela Lambert, Ludwig Bystrzonowski.³³ On ubrzo uspostavlja kontakt s Ljudevitom Gajem koji je bio opozicija Jelačiću. O tijeku tih pregovora doznajemo iz pisma Czartoryskog premijeru Sardinije Vincenzu Gibertu, iz 20. veljače 1849. godine. Prema izvješću Czartoryskog, Gaj je trebao reći Bystrzonowskom da povlačenje hrvatskih jedinica iz Italije nije moguće dok je Jelačić na vlasti. Gaj je prisegnuo da će preuzeti zadatak prevrata ako za taj cilj dobije 300.000 franaka.³⁴ Knez Adam prihvatio je taj prijedlog i počeo skupljati predloženu

²⁸ F. Šišić, n. dj.

²⁹ Usp.: H. Batowski, *Polacy, Chorwaci i Węrzy w r. 1848–1849*, »Polityka Narodów«, Warszawa 1937.

³⁰ M. Zgórnjak, *Za waszą i naszą wolność*, Warszawa 1987., str. 52.

³¹ J. Skowronek, *A.J. Czartoryski 1770–1861*, Warszawa 1994., str. 460.–461.

³² W. Felczak, T. Wasilewski, n. dj., str. 330.; Adam Mickiewicz (1789.–1855.) najveći poljski pjesnik, političar.

³³ J. Skowronek, *Polityka bałkańska...*, n. dj., str. 149.; Ludwik Bystrzonowski (1797.–1878.) poljski general i političar, agent Hotela Lambert i Francuske na Balkanu.

³⁴ J. Šidak, n. dj., str. 173.

novac u Italiju i Turskoj. Ipak, poraz Talijana kod Novare prekrizio je te planove.³⁵

Glas o postojanju tih planova vjerojatno je dospio do Jelačića. Hrvatski povjesničar Jaroslav Šidak točno je primijetio da su ti događaji odlučili o Jelačićevom slanju posebnog poslanika u Pariz. Izbor je pao na Strossmayerovog bliskog prijatelja, Andriju Torkvata Brlića. Brlićev zadatak bio je uspostaviti vezu s francuskom vlašću i poljskom emigracijom. Hrvatski poslanik trebao je objasniti Jelačićev položaj i razgovarati o eventualnom prelasku Hrvata na suprotnu stranu.³⁶ Jelačić se, kao i hrvatski krugovi u Beču, povjeravajući misiju Brliću, sigurno oslanjao na to što je on uživao ugled kod Poljaka. Mnogo utjecajnih Poljaka upoznao je sudjelujući u Slavenskim besjedama i na Slavenskom kongresu u Pragu.

Prije odlaska Brlića, se sastaje s vođama hrvatske frakcije kamarile, barunima Kulmerom i Ožegovićem, koji su mu naredili da »bdiye nad Poljacima«.³⁷ Na dan odlaska, u prosincu 1848. godine, Brlić dobiva posljednje instrukcije od Jelačića.³⁸ Tog istog dana Brlić posjećuje Strossmayera i, kako proizlazi iz kasnijih događaja, uvodi ga u detalje svoje misije.³⁹

Preko Dresdena, Hannovera i Bruxellesa Brlić je 14. prosinca došao u Pariz, već tri dana kasnije posjećuje Stefana Potockog, kojem predstavlja hrvatsku ideju reorganizacije Austrije u federalno orijentiranu antirusku državu.⁴⁰ Slične razgovore vodi do kraja svog boravka u Parizu sa sinom kneza Adama Czartoryskog Wladyslawom te sa starim prijateljima iz Slavenskog kongresa u Pragu, Edmundom Chojeckim te Adamom Sapiehom. Hrvatski emisar bio je također česti gost u »Hotelu Lambert« gdje je sretao kneza Adama, koji je mu pomagao upostaviti kontakt s Francuzima.⁴¹ 23. veljače 1849. godine Brlić je na primanju kod Chojeckog upoznao Adama Mickiewicza, s kojim je »razgovorao lijepo o banu te o nemogućnosti punog pomirenja s Madarima«.⁴² Vrlo zanimljiv razgovor Brlić vodi 7. ožujka 1849. godine s grofom Wladyslawom Zamojskim. Govorili su »o onom Poljaku« koji je u ime sardinijskog kralja ponudio banu novac.⁴³ Prema Brliću, nije bilo garancije za tog čovjeka, te su se bojali provokacije.⁴⁴ O planovima Czartoryskovog potkupljivanja Jelačića govorili smo već ranije. Početkom ožujka

³⁵ A. Lewak, *Dzieje emigracji polskiej w Turcji 1831–1878*, Warszawa 1937., str. 58.–59.

³⁶ H. Batowski, n. dj., str. 8.

³⁷ R. Maixner, *Andrija Torkvat Brlić emisar Bana Jelačića u Francuskoj*, Zagreb 1939., str. 10.

³⁸ I. Brlić – Mažuranić, *Ulomci dnevnika A. T. Brlića*, Zagreb 1935., sv. 2., str. 6.

³⁹ I. Brlić – Mažuranić, n. dj., sv. 3, str. 18.

⁴⁰ R. Maixner, n. dj., str. 15.

⁴¹ Lj. Durković-Jakšić, »Saradnja Jugoslavena i Poljaka u Parizu 1848–1849 godine«, *Istorijski Časopis*, sv. 19., 1972., str. 221.

⁴² Lj. Durković-Jakšić, *Mickiewicz i Jugostowanie*, Poznań 1984., str. 129.–130.

⁴³ R. Maixner, n. dj., str. 16.; Władysław Zamojski (1803.–1868.) grof, general i političar, najbliži suradnik kneza Czartoryskog.

⁴⁴ M. Prelog, *Slavenska renesansa 1780–1848*, Zagreb 1924., str. 452.

Brlićeva misija dosegla je kraj. Na kraju razgovora s Poljacima bio je potpuno uvjeren o neizbježnosti dogovora između Mađara i Hrvata. Razgovori s Brlićem promijenili su također stajalište Poljaka. Knez Adam 7. ožujka 1849. godine pisao je Bystrzonowskome da »obaljenje bana bilo bi sada preranije a možda i štetnije«⁴⁵

Prije odlaska hrvatski poslanik moli Czartoryskog da napiše pismo banu Jelačiću. Tabor Czartoryskog je, kao i Brlić, primijetio određenu sličnost Jelačićeve federalne austro-slavenske koncepcije i mađarsko-slavenske vizije Czartoryskog.⁴⁶ Posljednji dan boravka u Parizu A. T. Brlić posjećuje Adama Czartoryskog, gdje čita i usvaja sadržaj kneževog pisma banu Jelačiću.⁴⁷ U pismu datiranom 12. ožujka 1849. godine Czartoryski između ostalog piše: »Jedna iskrena federacija, bez primisli, u kojoj bi svaka narodnost mogla uživati svoj vlastiti život pod zaštitom i vlašću jednog zajedničkog središta, jednodušna je želja austrijskih naroda, a meni se čini jednim sistemom vladanja, koji bi odgovarao Carskoj kući i učvrstio njenu vladavinu.«⁴⁸

U vrijeme boravka u Parizu Brlić stalno na brzinu pismeno obavješćuje Jelačića o svojim kontaktima, kao i Kulmera, Ožegovića i Strossmayera. Andrija Torkvat Brlić je u svom »Dnevniku« uz nadnevak 22. prosinca 1848. godine zabilježio da je pisao Strossmayeru o neprijateljskoj atmosferi prema Austriji koja vlada u Parizu.⁴⁹ I Brliću stalno stižu Strossmayerova pisma u kojima ga obavješćuje o aktualnoj situaciji na dvoru i u Hrvatskoj, te mu daje povjerljive upute. U pismu od 11. siječnja 1849. godine Strossmayer kritizira Kulmerov i Ožegovićev konzervatizam i rušenje starog poretka.⁵⁰

Uloga koju je Strossmayer odigrao u prvoj Brlićevoj misiji u Parizu najblaže rečeno je zagonetna, a ni do danas nije do kraja objašnjena. Vrlo zanimljivi zaključci mogu se izvući iz Brlićevog pisma Kulmeru 5. veljače 1849. godine. Iz te korespondencije doznajemo da je hrvatski poslanik dobio neku vijest od Kulmera i moli ga da mu pošalje novac za povratak te navodi dalje »da mi ta vijest, koju mi je Strossmayer dao na znanje, stigne zajedno sa putnim troškom.«⁵¹ Iz tog pisma, kao i iz cijele korespondencije Strossmayera i Brlića iz tog razdoblja, možemo zaključiti da se dvorski kapelan savršeno snalazio u Brlićevoj djelatnosti i bio upućen u detalje te misije – Strossmayer je igrao ulogu nečega što bismo mogli nazvati kontaktnom kutijom. Vjerojatno je pored »privatne« izmjene pisama s Brlićem uređivao Kulmerovu korespondenciju.

Zanimljiva je činjenica da je Brlić u Parizu razgovorao o crkvenom ujedinjenju. Jedino se ne zna je li to radio privatno ili po nečijem nalogu. Sve ukazuje na to da je svoje prste u tome imao Josip Juraj Strossmayer. Upravo

⁴⁵ H. Batowski, n. dj., str. 9.

⁴⁶ R. Maixner, n. dj., str. 17.

⁴⁷ I. Brlić-Mažuranić, n. dj., sv. 3, str. 67.

⁴⁸ R. Maixner, n. dj., str. 18.–20.

⁴⁹ I. Brlić-Mažuranić, n. dj., sv. 3., str. 24.

⁵⁰ R. Katičić, »Strossmayer u Beču 1847–1850«, *Forum*, 29 (1990.), knj. 59, sv. 5–6, str. 622.

⁵¹ R. Maixner, n. dj., str. 37.

zbog te stvari Brlić više puta posjećuje papina predstavnika u Parizu. Uvjerava ga da jedino uvođenje slavenske liturgije u procesu unije može izbjeći ras-
kol.⁵² Upoznaje i Hipolita Terleckog, s kojim se redovito sastaje.

16. ožujka 1849. godine Brlić kreće natrag u Beč, gdje stiže za tjedan dana. Prva osoba koju susreće u Beču je Josip Strossmayer s kojim »govori o svem«.⁵³ Vjerojatno se tada Strossmayer upoznaje s pismom Czartoryskog. Na činjenicu da je Strossmayer znao sadržaj tog pisma upućuje fragment Strossmayerove korespondencije s Brlićem od 9. rujna 1849. godine, u kojoj se nadovezuje na političku ispravu nekog Poljaka. Premda je pismo pisano hrvatskim jezikom fragment koji se odnosi na tu izjavu pisan je latinskim. U slobodnom prijevodu tekst je sljedeći:

»Dotiče se također najnovijih sudbonosnih zbivanja, veza Poljaka s Ilirima, našeg Bana, o kojem govori časteći ga i prosuđujući njegov duh iz unutrašnjosti vlastitog duha pripisuje mu politiku što zvuči veličanstveno«.⁵⁴

Može se shvatiti da je Strossmayer, pišući o »duhu iz unutrašnjosti vlastitog duha«, imao na umu sličnost federalnih koncepcija Czartoryskog i Jelačića. Czartoryski u svom pismu sugerira tu sličnost i istovremeno pripisuje banu povijesnu političku ulogu. Naravno, ne može se isključiti da je ban dobio neko pismo od nekoga drugog, na primjer od novog poljskog agenta u Zagrebu, Karola Gregorowicza, ali čini se to malo vjerojatno jer se Czartoryski vratio već tada planovima rušenja bana. 29. ožujka 1849. godine Brlić je došao u Jelačićev kvartir. Usprkos tome što nas Brlićev »Dnevnik« ne izvješćuje o tome je li pismo Czartoryskog uručeno banu, ipak nam se to čini vjerojatnim. Nakon povratka iz Pariza Brlić postaje osobni Jelačićev tajnik i sigurno je imao mnogo prilika da mu uruči ili prepriča pismo. Jedan od takvih razgovora održao se 2. travnja za vrijeme večeri kod Jelačića: »Ja imadoh vrlo gorak razgovor, jer sam sam proti mlozim. – O Poljacim reče Ban, da svi od Czartoryskog do posljednjeg nevaljaju, da su podli i ludi«.⁵⁵

IV. Druga Brlićeva misija

18. studenog 1849. godine car Franjo Josip I., na Jelačićev i Kulmerov prijedlog, imenovao je Josipa Jurja Strossmayera za bošnjačko-đakovačkog i srijemskog biskupa. Strossmayer je do trenutka službenog imenovanja iz Vatikana boravio u Beču. To očekivanje trebalo je trajati pola godine. Ujesen 1849. godine Andrija Torkvat Brlić dobio je od svog prijatelja Lukše Gučetića stanovito pismo. Lukša Gučetić se prije svega osjećao Slavenom, iako je bio austrijski veleposlanik u Dresdenu. Brlić u »Dnevniku« naziva to pismo »manifestom«. Gučetić je u njemu pozivao na obnavljanje Europe Slavena, a put do toga vidio je u crkvenoj uniji: katoličke i pravoslavne crkve. Austrijski veleposlanik istaknuo je projekt stvaranja središta za mlade Slavene u Francuskoj,

⁵² I. Brlić-Mažuranić, n. dj., sv. 3, str. 8.

⁵³ Isto, str. 87–88.

⁵⁴ R. Katičić, n. dj., str. 629.

⁵⁵ H. Batowski, n. dj., str. 12, I. Brlić-Mažuranić, n. dj., sv. 3, str. 100.

koji bi bili pripremljeni za djelovanje u cilju crkvenog ujedinjenja. Prema Gučetićeve računu, troškovi takve akcije iznosili bi do 30 tisuća franaka.⁵⁶

Ubrzo cijela stvar dolazi do biskupa Strossmayera koji, premda još nije zauzeo svoj položaj, ima pristup biskupskoj blagajni. Nije bilo tajna da bi uspjeh takve akcije u Francuskoj u velikoj mjeri oisio o položaju poljskih emigracijskih središta. Vjerojatno je u vezi s tim nastala ideja o drugoj Brličevoj misiji u Parizu. Andrija Torkvat Brlić savršeno se snalazio u poljskim krugovima u Francuskoj. Može se zaključiti da je njegov zadatak trebao biti pridobivanje za tu akciju Hotela Lambert i Hipolita Teleckog, povezanog s poljskom emigracijskom ljevicom. Sigurno je, osim problema crkvenog ujedinjenja, u osnovi druge Brličeve misije ležalo pitanje sporazuma Teleki-Rieger, sklopljenog 18. svibnja 1849. godine.⁵⁷ Posljednja odluka o Brličevom putu pala je u proljeće 1850. godine. 13. travnja Brlić se sastaje s banom Jelačićem koji daje pristanak za taj put i istovremeno izjavljuje da nema govora ni o kakvoj političkoj misiji. Spiritus movens i sponzor te misije bio je Josip Juraj Strossmayer.⁵⁸ Sljedeći dan nakon posjete Jelačiću Brlić kreće na put. Put do Pariza vodio je preko Krakova, Wroclava, Berlina, Hamburga i Bruxellesa. U Krakovu hrvatski poslanik boravi osam dana. Tamo se kreće uglavnom u krugovima profesora Sveučilišta Jagielonskog. Preko Wroclava dopijeva u Berlin, gdje vodi gorljive rasprave s istaknutim poljskim slavistom Wojciechom Cybulskim. U razdoblju između 17. svibnja i 10. lipnja Brlić boravi u Bruxellesu, gdje je stalan gost u »poljskim krugovima«, i upoznaje Joachima Lelewela i generala Jana Zygmunta Skrzyneckog.⁵⁹

Već drugi dan poslije dolaska u Pariz, 12. lipnja, primio ga je knez Adam Czartoryski, koji mu postavlja razna pitanja i završava taj razgovor konstatacijom: »Ništa stalna, osim domoljubnih osjećaja, koji se ne mogu mijenjati!«⁶⁰ Za vrijeme boravka u Parizu Brlić je čest sugovornik Adama i Wladysława Czartoryskog, te Wladysława Zamoyskog. Teme tih razgovora bili su hrvatsko-mađarsko-poljski odnosi i problemi vezani s crkvenom unijom. Od vremena prvog boravka u Parizu bio je Brlić u stalnom pismenom kontaktu s Wladysławom Czartoryskim. Još u lipnju 1849. godine knez Władysław je gorljivo navaljivao da Brlić nagovori bana na dogovor s Mađarima. Hrvatski poslanik uvjcravao je svoje sugovornike iz tabora Czartoryskog da je činio sve da bi do toga došlo.⁶¹ 15. lipnja Brlić je posjetio Hipolita Terleckog, kojeg je upoznao na primanju kod Zaleskog u vrijeme svog prvog boravka u Parizu. U to vrijeme Terlecki je rukovodio djelatnošću jednog seminara u Parizu. Za nadzor i financiranje rada seminara osnovan je posebni Komitet pod pokroviteljstvom pariškog biskupa Sibura. Komitetu su pripadali najistaknutiji Pa-

⁵⁶ R. Maixner, n. dj., str. 50.–51.

⁵⁷ H. Batowski, n. dj., str. 3.–4.

⁵⁸ R. Maixner, n. dj., str. 51.–52.

⁵⁹ Isto, str. 52. Lj. Durković-Jakšić, *Mickiewicz i Jugosławianie*, n. dj., str. 133.; Joachim Lelewel (1786.–1861.) poljski političar, pisac i povjesničar; Jan Zygmunt Skrzynecki (1786.–1860.), general, vrhovni zapovjednik poljskog ustanka 1830.–31.

⁶⁰ R. Maixner, n. dj., str. 52.

⁶¹ Isto, str. 53.–54.

rižani, a također i Adam Czartoryski.⁶² 19. lipnja Terlecki posjećuje Brlića u njegovom stanu u Parizu, predstavlja mu svoju aktualnu djelatnost i čita pisma koja je dobio od Lukše Gučetića.⁶³ Sve upućuje na to da je i Terlecki bio zainteresiran za Gučetićevu koncepciju. Na sljedećem susretu 23. lipnja Terlecki predstavlja svoj program zbližavanja crkve i predlaže da Strossmayer pošalje uz stipendiju jednog mladog hrvatskog svećenika na njegov seminar.⁶⁴ Za vrijeme boravka u Pariz Brlić se kreće između Terleckog i Hotela Lambert. Vjerojatno je hrvatskom veleposlaniku dobro zajedničke stvari ovisilo o sklapanju kompromisa između ta dva tabora. Glavni problem bila je želja kneza Adama da u Komitet koji nadzire rad seminara Terleckog uvede Władysława Zamoyskog i Ludwika Bystrzonowskog. 8. srpnja Brlić se sastaje s knezom Adamom i grofom Zamoyskim, s kojima raspravlja o načinima vođenjima politike prema Rusiji, Austriji i Turskoj, te o postupcima Terleckog. Slično kao u vrijeme svoje prve misije, tako i sada Brlić šalje Strossmayeru detaljna izvješća o svojoj djelatnosti. U svom »Dnevniku« pod nadnevkom 4. srpnja zabilježio je da je pisao Strossmayeru o namjerama Terleckog. Deset dana kasnije obavješćuje biskupa o djelovanju Komiteta i o poslovima Terleckog.⁶⁵ U drugoj polovici srpnja francuska Brlićeva misija stiže do kraja. 19. srpnja hrvatski poslanik posljednji put se sastaje s knezom Adamom.⁶⁶ Uoči odlaska sastaje se na ručku i s Hipolitom Terleckim.⁶⁷ 22. srpnja Brlić napušta Pariz i preko Londona, Bruxellesa, Trsta i Ljubljane dolazi 7. listopada u Zagreb. U arhivu obitelji Brlić u Slavonskom Brodu sačuvano je pet pisama koje je Andrija Torkvat Brlić dobio 1850.–52. godine od Hipolita Terleckog. U pismu iz 18. listopada 1850. godine Terlecki se tuži na bezvoljnost pariške nuncijature i na napade jednog Poljaka, J. B. Ostrowskog, koji ga je optužio za anticrkveno i prorusko djelovanje, a izjavljuje i to da bi htio proširiti djelatnost svog seminara, ali za to nema sredstava. Terlecki pisao je dalje: »Govorite o tome sa Mrg. Strossmayerom, da kanimo udesiti zato supskripciju te mi pošaljite njegov odgovor«. Iz dva sljedeća pisma, od 29. svibnja 1851. godine i 10. listopada 1851. godine, doznajemo da Terlecki i dalje očekuje Strossmayerovu potporu.⁶⁸ Očekivana biskupova pomoć dolazi početkom 1852. godine. U posljednjem pismu Terleckog Brliću, od 18. veljače 1852. godine, svećenik Hipolit moli ga da zahvali Strossmayeru za »dar« koji je žrtvovao za njegov rad.⁶⁹ U istom pismu pisao je Terlecki Brliću: »Duc de Cador i princ Czartoryski, kojima sam javio novosti o Vama i pozdravio ih s Vaše strane, također Vas pozdravljaju«. ⁷⁰

⁶² Lj. Durković-Jakšić, *Srbija i Vatikan...*, n. dj., str. 97.

⁶³ Isto, str. 100.

⁶⁴ R. Maixner, n. dj., str. 55.

⁶⁵ Lj. Durković-Jakšić, *Srbija i Vatikan...*, n. dj., str. 100.

⁶⁶ R. Maixner, n. dj., str. 59.

⁶⁷ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 100.

⁶⁸ F. Bučar, »Nastojanja Hipolita Terleckiego oko grkatoličke unije južnih Slavena«, *Obzor*, br 86., 76/1936., str. 4.

⁶⁹ R. Maixner, n. dj., str. 64.

⁷⁰ F. Bučar n. dj.

V. Strossmayer o poljskom ustanku 1863.–64. protiv Rusije

Strossmayer je 1863. godine s nemirom primio vijest o izbijanju siječanjskog ustanka u Poljskoj. Tom slavenofilu konflikt između jednako mu dragih slavenskih naroda bio je veliki udarac.⁷¹ Strossmayerov tiskovni ured »Pozor« posvećivao je mnogo pažnje poljskom njemu. Najveći hrvatski dnevni list imao je stalnu rubriku posvećenu ustanku. U prvom članku o ustanku u Poljskoj, »Pozor« je pisao: »Poljskomu je narodu strašna krivda učinjena i sve, što god mu se danas čini, jest ponavljanjem i o zledjivanjem krivde. U ovom leže ustanci i prevrati naroda poljskoga.«⁷² Strossmayer je potpuno podupirao poljski ustanak protiv Rusije.⁷³ Najbolji dokaz je činjenica da se biskup osobno bavio kupnjom oružja za poljske ustanike.⁷⁴

VI. Kod Poljaka u Francuskoj

a) Kontakti s Hotelom Lambert

Početak svibnja 1867. godine Josip Juraj Strossmayer, prisiljen od cara na odlazak, došao je u Pariz. Već na samom početku pariškog progonstva ulazi u kontakt sa središtem Hotela Lambert. Prema zagrebačkom »Pozoru«, nema ništa čudno u tome jer je poznato davno biskupovo prijateljstvo s knezom Wladyslawom Czartoryskim i grofom Wladyslawom Zamoyskim.⁷⁵ Biskup Strossmayer vjerojatno je upoznao oba aristokrata osobno u Beču ili u Rimu. Glavni Strossmayerov partner u političkim raspravama iz Hotela Lambert, bio je Henryk Wyzinski. Na temelju zaključaka izvučenih iz razgovora sa Strossmayerom, Wyzinski je za kneza Wladyslawa napravio političku skicu »Napomene i savjeti biskupa Strossmayera.«⁷⁶

Prema Strossmayerovim savjetima, »Poljaci moraju tražiti za sebe takav položaj u odnosu na Njemačku, kakav traže Hrvati u odnosu na Mađarsku.«⁷⁷ Biskupu je posebno stalo do toga da Hotel Lambert utječe na Poljake u bečkom Državnom savjetu. Hrvatski je vođa vjerovao da galicijski političari u Beču moraju braniti trajnost monarhiji i istovremeno zahtijevati autonomiju. Te djelatnosti moraju biti usklađene s politikom Hrvata i Čeha.⁷⁸

Za to vrijeme Hotel Lambert je provodio akciju s ciljem francusko-austrijskog saveza. Političari iz tabora Czartoryskog bojali su se da će uvo-

⁷¹ V. Koščak, *J. J. Strossmayer – političar i mecena*, Osijek 1990, str. 92.

⁷² *Pozor*, br 26, 3. II. 1863.

⁷³ M. Prelog, *Pouť Slovanu do Moskvy roku 1867*, Praha 1931., str. 16.

⁷⁴ H. Batowski, »Dyplomatyczna misja Miłkowskiego w 1864 r.«, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Historia 2, Kraków 1956., str. 176.

⁷⁵ *Pozor*, 25. VI. 1867., br. 143.

⁷⁶ Archiwum Czartoryskich, Ew 1167.; dalje A. Cz.

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ W. Felczak, *Ugoda węgiersko – chorwacka 1868 r.*, Wrocław 1969., str. 183.–184.

đenje dvojnosti gurnuti Slavene prema panslavizmu i Rusiji, što bi značilo isto što i kraj podunavske monarhije.⁷⁹ Poljski političari su i u razgovoru sa Strossmayerom iznijeli poljske prijedloge. Vjerojatno se radilo o promicanju antipanslavističke koncepcije. Nakon završetka poljsko-hrvatskih razgovora došlo je do razmjene memoranduma, koji su bili popis koncepcija objiju strana.

U arhivu Czartoryskih u Krakovu je »Memorandum sur les affaires de la Croatie. Eveque Strossmayer«, koji je sastavio biskup Strossmayer u Hotelu Lambert godine 1867.

Biskup Strossmayer se u »Memorandumu« opredjeljuje za austroslavizam i »za održanje i jačanje Austrije«. Držao je »u ovom slučaju položaj Poljaka u zapadnoj, i Hrvata u istočnoj polovini monarhije neizmjereno važan i naprosto sudbonosan«. U razmatranom tekstu osobitu pažnju zaslužuju dva fragmenta koji su određena vrsta koncepcije buduće egzistencije Hrvatske i Poljske u habsburškoj monarhiji. Prema Strossmayeru, »Poljaci će učiniti sebi i svojoj braći Česima i čitavoj monarhiji golemu uslugu, ako dadu monarhiji ono što ona od njih zahtijeva u interesu vlastite moći i političkog značenja, ako iz takve vrlo preziranoj stvari pravednosti i autonomiji će napraviti svoju vlastitu stvar, ako će predati monarhiji to, čega ta od njih zahtijeva u interesu svojoj vlastitoj moći i političnog značenja ali ako će se u isto vrijeme boriti nesalomljivom odlučnošću za ostatak svoje autonomije koja bi pronašla državno-pravni izraz u njihovom državnom parlamentu, kada se radi o zakonodavstvu i u nezavisnom uredu kancelara, kada se radi o izvršnoj vlasti, a ako će se oni i dalje opirati tome da članovi svake delegacije moraju sudjelovati u zajedničkim poslovima, budu pozivani od domaćeg parlamenta. A sve to zato da bi strašno izmučena i umorna Poljska našla azil u Austriji, da bi Poljaci mogli učiniti veću uslugu od upozorenja pred ponorom koji mu prijeti smrću. Trenutno Poljaci imaju najbolju priliku dokazati da su zauvijek zaslužili simpatije austrijskih Slavena«. Jednako zanimljiva je biskupova koncepcija, koja se odnosi na vlastitu domovinu: »Ako se ocijeni da je Hrvatska kroz stoljeća prolijevala krv u obrani kršćanske civilizacije pred islamom; ako se ocijeni da je danas Hrvatska pozvana, zahvaljujući geografskom položaju i moralnoj ispravnosti, da odigra veliku ulogu u istočnom pitanju; ako se ocijeni da su Hrvati i Srbi jedan te isti narod i da oni u posljednje vrijeme, odloživši nesretnu zavist, zapečaćuju zauvijek svoje jedinstvo; ako se ocijeni da Slovenci u Krajini, Štajerskoj i Istri govore gotovo istim jezikom i svakodnevno izražavaju solidarnost Hrvatima; pa ako se ocijeni da na jugu 10–12 milijuna ljudi govori istim jezikom i gaji osjećaje solidarnosti; ako se ocijeni da će ubrzo i Bugari biti uvučeni u tu zajednicu; ako se konačno ocijeni da je Hrvatska prikladno sredstvo za Austriju, omogućavajući joj utjecanje na istočno pitanje prema vlastitim potrebama, onda zaista treba jako suosjećati s Europom i kršćanskom civilizacijom, jer Austrija s nerazumljivom zasljepljenošću ne primjećuje da svojim postupcima postaje besplatni agent Rusije. A ipak će Hrvatski narod, u to smo najdublje uvjereni, ostati u svakom slučaju vjeran

⁷⁹ J. Zdrada, *Zmierzch Czartoryskich*, Warszawa 1969., str. 173.

svojoj misiji. I na tom putu zaslužiti će potporu svih onih koji žele dobro čovječanstvu, a uglavnom potporu Francuske».⁸⁰

Iz Strossmayerovih tvrdnji možemo zaključiti da je zadaća Poljaka realizacija austro-poljskog programa, a Hrvata austro-hrvatskog, tj. stvaranje Velike Hrvatske ili Jugoslavije u okviru habsburške monarhije. Biskup Strossmayer, boraveći 1860. godine u Beču, sigurno se povezo s akcijom Agenora Goluchowskog i Wladysława Czartoryskog, koji su po nalogu Franje Josipa I. pokušali uvjeriti Napoleona III. o potrebi obnove Poljske s potporom Galicije i Poljskog Kraljevstva. Prema mišljenju biskupa, izborna autonomija Galicije trebala je biti garancija federalizma, mnio je da Poljaci s njom »će učiniti svoju vlastitu stvar«, tj. zametak državnosti.

Čuvajući kontakte s Hotelom Lambert, Strossmayer je računao da će njegove koncepcije doprijeti do francuske vlasti. U to vrijeme Austrija je računala na potporu Francuske za svoju ekspanziju na Balkan.⁸¹ Za taj program najviše su bili zainteresirani Hrvati, koji su računali na to da će dobivene južnoslavenske zemlje biti inkorporirane u Hrvatsku. Vjerojatno je zahvaljujući protekciji Hotela Lambert biskup Strossmayer bio primljen kod cara Napoleona III.⁸²

Sigurno nije slučajno da je početkom lipnja 1867. godine Strossmayer pozvao Račkog u Pariz.⁸³ Čak se može pretpostaviti da je kanonik Rački sudjelovao u razgovoru.

Iz pisma Wyzinskog knezu Wladysławu Czartoryskom doznajemo da je Strossmayer prihvatio sve prijedloge Hotela Lambert i »govori da će se po povratku kući dogovoriti sa svojim prijateljima i poslati nam odgovor, za koji ne sumlja da će biti pozitivan«.⁸⁴ Efekt tog dogovora bili su prohrvatski članci, izdani u poljskoj varijanti u »Presse«, »Partie«, »Monde« i »Univars«.⁸⁵ Ipak, do Hotela Lambert nikada nije stigao Strossmayerov odgovor. Nakon završetka austrijsko-poljskog kompromisa Strossmayerovi odnosi s taborom Czartoryskog bili su prekinuti.

b) Razgovori sa Zygmuntom Milkowskim i drugi poljski naglasci Strossmayerova posjeta Parizu

Slično kao Andrija Torkvat Brlić, i Strossmayer je u Francuskoj održavao kontakte s raznim poljskim krugovima. Najistaknutijim Poljacima koje je Strossmayer upoznao u Parizu pripadao je Zygmunt Milkowski, poznat pod pseudonimom Teodor Tomasz Jeż, istaknuti poljski političar, pisac i prijatelj južnog slavenstva. Milkowski, kao čovjek Poljskog demokratskog društva, bio

⁸⁰ A. Cz., Ew. 1534; Tekst »Memorandum« navodim za W. Felczak, »Tajna politika chorwacka w 1867 r. w świetle nieznaných dokumentów«, *Studia Historyczne*, R. XI. z.3 (42), 1968.

⁸¹ H. Wereszycki, *Historia Austrii*, Wrocław 1972., str. 255.

⁸² *Strossmayer*, Izdalo društvo hrvatskih književnika, Zagreb 1905., str. 29.

⁸³ W. Felczak, *Ugoda węgiersko-chorwacka*, n. dj., str. 186.

⁸⁴ A. Cz., Ew. 1167.

⁸⁵ W. Felczak, *Tajna polityka chorwacka ...*, n. dj., str. 359.

je 1851.–1858. godine poslanik Centralizacije na Balkanu.⁸⁶ U vrijeme poljskog ustanka, 1863.–64. kao i poslije njegova gušenja Milkowski je imao kontakt s hrvatskim političkim krugovima. Upravo zahvaljujući njegovom nagovoru Eugen Kvaternik je 7. ožujka 1864. godine potpisao deklaraciju o suradnji naroda habsburške monarhije protiv Austrije.⁸⁷ Te iste godine Milkowski preko svog agenta u Zagrebu, Karola Bennija, uspostavlja kontakt s Antom Starčevićem.⁸⁸

Milkowski i Strossmayer upoznali su se slučajno, na izložbi u Parizu, pred slikom »Rejtan« Jana Majtejki.⁸⁹ Upoznao ih je češki polonofil Vaclav Frič.

Milkowski je o djelovanju Strossmayera prvi put čuo za vrijeme svoje misije u Beogradu 1864.–1866. godine. »O Strossmayeru sam slušao mnogo, i iz toga što sam čuo nisam mogao, usprkos snage mojih uvjerenja, ne priznati njegovu djelatnost u dva smjera: u smjeru širenja narodne prosvjete i u smjeru sprečavanja razdora (...) (između hrvatskog i srpskog naroda) koji prijeti zbog vjeroispovjesti, zbog pravoslavne i katoličke crkve, koje vladaju jedna u Srbiji, a druga u Hrvatskoj«.

Dva patriota provela su nekoliko političkih diskusija. Mjesto njihovih sastanaka bio je park Tuileries u Parizu, gdje je Milkowski održavao s njim »jutarnje konferencije, u zaklonu razgranatih stabala«. Na većini tih »konferencija« bio je i Frič. Rasprave su vjerojatno vođene na hrvatskom. Točno je primjetio Milkowski da su sva trojica boravili u Parizu kao politički emigranti. Iz memoara Zygmunta Milkowskog »Od kolijevke do groba« doznajemo da se razgovaralo o tri teme: Rusiji, crkvenoj uniji i situaciji Hrvatske i Poljske.

Najviše se raspravljalo o ruskom pitanju. Prema Strossmayerovom mišljenju, rasplet »sveslavenske stvari« bit će težak »bez udijela Rusije, jedine zaista nezavisne i stvarno moćne države«. Hrvatski rodoljub izrazio je mišljenje da se Slaveni moraju oslanjati na Rusiju, jer Poljska »nije uzela (...) slavenske interese u svoje ruke za vladavine Wladyslama IV«. Biskup je kritizirao rusko samovlašće i izrazio nadu da »će se Rusija jednom preobraziti« jer je »ucijepila sa sobom klicu napretka u obliku poljskog naroda koji stalno govori o borbi za našu i vašu slobodu«.

Poljskoj je »Strossmayer (...) priznao najveće slavensko političko značenje, a s obzirom na kulturu, vodeće«. Zato Poljaci, prema njegovom mišljenju, imaju funkciju »vrijednosnog fonda koji nije odmah isplativ«. Tursko-poljsko zbližavanje 1853.–1854. godine, kako kaže biskup, »opunomoćilo je južne Slaveni da se oslone na rusku pomoć, da računaju na nju i da se vežu zbog nje s Rusijom, koja je za Poljsku ono što je za njih Turska«. Milkowski i Frič odgovorili su Strossmayeru na to da bi »istina u toj tvrdnji bila potpuna, no Poljskoj ne prijeti tursko ropstvo, već južnim Slavenima prijeti moskovsko ropstvo«. Biskup je priznao ovu argumentaciju i istovremeno primijetio da je

⁸⁶ M. Tyrowicz, n. dj., str. 444.–448.; Centralizacija – uprava Poljskog demokratskog društva (T.D.P.)

⁸⁷ W. Felczak, n. dj., str. 146.

⁸⁸ *Historia dyplomacji polskiej*, t. 3, Warszawa 1982., str. 599.

⁸⁹ Do tog dijela svog članka kao glavni izvor iskoristio sam uspomene Zygmunta Milkowskoga, *Od kolebki przez życie*, t.3, Kraków 1932., str. 344.–357.

glavni način »guranja Rusije na Balkanski poluotok« pravoslavlje. Prema Strossmayeru, rješavanje tog problema je moguće jedino u crkvenom ujedinjenju. »O uniji se mnogo govorilo. Strossmayer se izjasnio kao njezin gorljiv pristaša i uzimao je Poljskoj za zlo to što je nije znala ni kod sebe odlučno uvesti, niti od stranih (moskovskih) podvala uspješno braniti«. Na Strossmayerovu tvrdnju da se Rusija »probijala vjerom katoličke crkve do povratka Moskale« Milkowski je primijetio da je Sveta Stolica za taj cilj koristila Poljsku kao oruđe, »koje je pokvarila«. Na to je biskup odgovorio da se »to oruđe ipak nije upropastilo. Ono što nije izvršila Firentinska unija, napravila je Bresteska (brzeska): zabila je u pravoslavlje klin, koji će je prije ili kasnije raskoliti«.

Strossmayer s ogorčenošću predstavlja sugovorniku situaciju Hrvatske nakon 1848. godine. Tri Slavena razgovarali su i o kontaktima Milkowskog s Hrvatima 1864. godine.

U svojim memoarima Zygmunt Milkowski izrazio je stajalište da je u tim razgovorima »Strossmayeru bilo najvažnije doznati poljsko mišljenje« i da je zbližavanje s Rusijom za neodgodiv politički korak«. Pod utjecajem susreta sa Strossmayerom i drugim Hrvatima, Milkowski piše dva romana iz hrvatske povijesti – »Ljubav u opasnosti« (1886.) i »Prije dvjesto godina« (1885.).

Kontakti s Hotelom Lambert i Zygmuntom Milkowskim nisu bili jedini poljski naglasci pariške Strossmayerove »emigracije«. Godine 1857. biskup Strossmayer i kanonik Rački posjećuju »Poljsku biblioteku« u Parizu. Oba Hrvata bivaju upisani na listu članova poljskog Povjesno-književnog društva u Parizu. Predsjednik JAZU-a Franjo Rački sklopio je sporazum o razmjeni knjiga.⁹⁰

Josip Juraj Strossmayer sudjelovao je i u otkrivanju spomenika Adamu Mickiewiczu 20. svibnja 1867. godine u Montmorenci.⁹¹ 30. svibnja đakovački biskup zajedno s Vaclavom Štulcem vodio je svetu misu za »poljsko iseljeničtvo«. U vrijeme poljskih svečanosti Strossmayer niti jednom nije uzeo riječ. Biskup je savršeno zapazio da su se te svečanosti podudarale s, u to vrijeme održanim u Moskvi, Slavenskim kongresom, i bile antiruskom demonstracijom. Vjerojatno se J. J. Strossmayer želio uputiti u Moskvu, ali smetao mu je stav austrijske vlasti. O tome svjedoči činjenica da se za vrijeme puta u Pariz zadržao u Pragu, gdje je nagovarao Palackog i Riegera da sudjeluju u Slavenskom kongresu u Moskvi.⁹³

VII. Vatikanski koncil 1869./70.

Odjeci I. Vatikanskog sabora dospjeli su i do Poljske. Najopširnije je o tome izvještavao »Tjednik« J. I. Kraszewskog, u tzv. saborskim pismima, koja su sadržavala mnogo zakulisnih informacija. Poljski tisak izvješćivao je i o

⁹⁰ L. Gadon, *Z życia Polaków we Francji*, Paryż 1883., str. 91., 123. i 125.

⁹¹ W. Felczak, *Tajna polityka chorwacka*, n. dj., str. 351.

⁹² *Gazeta Narodowa*, 16. VI. 1867, br. 138.

⁹³ M. Tanty, *Panslawizm, carat, Polacy*, Warszawa 1970., str. 72.–73.

stanovitom incidentu u koji je bio upleten Strossmayer. Talijanski časopis »Rivista d'Italia« na početku 1870. godine uvrštava članak autora J. Ferrara, koji je napisan na osnovi relacija svog rođaka, slavista, profesora J. Lignana, iz njegovog razgovora s biskupom Strossmayerom. Đakovački biskup u tom je razgovoru vrlo kritički izražavao o Poljskoj i Poljacima. Navodno je, između ostaloga, rekao da »Poljska ne shvaća uvijek svoju misiju u slavenskom svijetu. Umjesto da se usredotoči na slavensku samosvijest i na pomoć slavenskoj zajednici u ostvarivanju samosvijesti i prava, oči su joj stalno uperene na zapad (...) u vrijeme kad su Rusi i Česi stvorili najvažnije – slavensku filozofiju, Poljaci idu tragovima etnografske i jezične utopije koja nije moguća.«⁹⁴

Biskup Strossmayer, doznajući za negativne ocjene u poljskom tisku, šalje J. I. Kraszewskom svoj »demant«, u kojem piše: »Vidim u nekim dnevnim listovima raširenu glasinu koja me čini neprijateljem poljskog naroda i urotnikom. Budi uvjeren, časni gospodine, da ta vijest nema ni najmanje osnove i zaslužuje da se zove klevetom, izmišljenom od ljudi loših namjera, da bi mojoj slavi i imenu naškodili kod plemenitog poljskog naroda. Uvijek sam bio prijatelj našoj braći Poljacima i to ću i ostati, i nikada ne bih učinio ili izrekao nešto što bi bilo suprotno njihovim zahtjevima. U posljednje vrijeme vjerovao sam da će se ukazati prilika za stvaranje korisne katoličke crkve kod poljske braće, i to bih rado učinio da ova prilika, ne mojom krivicom, nije propuštena. Ovog gospodina..., s kojim navodno održavam zlosutne sastanke protiv poljskog naroda, nikada nisam upoznao, niti čak ni vidio, čime se dokazuju loše namjere ljudi koji se ne stide klevetati me po poljskim novinama. S najdubljim štovanjem

Strossmayer
Biskup bosanski i srijemski

Rim, 28. ožujka 1870.g.

Do danas je stvar navodne Strossmayerove izjave nejasna.⁹⁵

VIII. *Strossmayer i tajna politika Vatikana prema Rusiji*

Potkraj 1866. godine car Aleksandar II. prekinuo je konkordat Rusije sa Svetom Stolicom. Glavni uzrok tog akta bili su događaji u Poljskoj. Nakon gušenja poljskog ustanka 1863.-64. carska vlast željela je podčiniti katoličku crkvu u Poljskoj. To je trebala biti osveta za sudjelovanje poljskog svećenstva u ustanku. Car je odlučio likvidirati i unijatsku crkvu, podređujući je ruskoj pravoslavnoj crkvi. Politika Petersburga silno je uznemirila Svetu Stolicu. Kad je 1866. godine car Aleksandar II. zabranio katolicima komuniciranje s rimskom kurijom, papa Pio IX. je svojom alokucijom osudio uznemiravanje Poljaka, katolika, u Poljskom kraljevstvu i Ruskom carstvu. Papina alokucija je

⁹⁴ S. Rospond, »Biskup J. J. Strossmayer a Polska«, *Slavia*, R. XV. Praga 1937., str. 221.-222.

⁹⁵ »Tydzień polit., nauk. liter. i artystyczny«, 10. IV. 1870, br. 15, str. 136.

neposredni uzrok prekida konkordata s Rusijom. Bezizlazna situacija u odnosu Rusije i Vatikana trajala je do 1871. godine, kada ruska diplomacija teži obnoviti odnose sa Svetom Stolicom.⁹⁶ A i Vatikan se po svaku cijenu želio dogovoriti s Rusijom. Za taj cilj diplomacija Svete Stolice koristila je sve moguće veze. Jedna od »veza« Vatikana u Rusiji bio je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, koji je već tada uživao ugled u Rusiji. Godine 1868. biskup Strossmayer predložio je ruskom konzulu u Beogradu, Nikoli Šiškinu, organiziranje zajedničke akcije Hrvatske narodne stranke i ruske vlasti s ciljem izgradnje južnoslavenske države.⁹⁷ Strossmayer je održao vezu i s ruskim ambasadorom u Beču, Ernestom Stakelbergom.⁹⁸ Osim toga, od 1870. godine biskup je svaku zimu provodio u Rimu. Tamo se kretao među međunarodnom društvenom kremom. U vrijeme tih rimskih zimovanja upoznao je ruske poslanike pri Kvirinalu: Apolinara Butjenjeva, Aleksandra Izwolskog i Ursosova.⁹⁹

Sljedeći ustupak cara Aleksandra II., 1875. godine, vezan uz ograničenju djelatnosti duhovnog kolegija u Petersburgu, što je bilo glavni izvor pritiska katoličke crkve u Ruskom carstvu, bio je prihvaćen od pape Pija IX kao akt dobre volje.¹⁰⁰ S tim u vezi diplomacija Vatikana aktivirala je svoju djelatnost. Strossmayer se u to vrijeme sigurno sastajao u Rimu s poljskim kardinalom Vladimirom Czackim, najbližim suradnikom Pija IX. Biskup đakovački u jednom je pismu Račkom odredio Czackog: »naš protektor u Rimu«.¹⁰¹

Godine 1876. Strossmayer se u Beču sastao s tajnim ruskim savjetnikom, Augustom Heesenom. Susret nije bio slučajan. Heesena je ruska vlast poslala, posebno zbog razgovora sa Strossmayerom. Njihov razgovor odnosio se na Rusine i određene koncesije koje je Rusija htjela dobiti od Svete Stolice. Strossmayer priznaje da se o toj temi može razgovarati jedino ako se sklopi konkordat s Rusijom. Zatim je Heesena uputio prefektu Propagande, kardinalu Franchi. Šef Propagande izrazio je zanimanje za mogućnost sklapanja konkordata s Rusijom i istovremeno naredio Heesenu da poruči Strossmayeru neka napiše u njegovo ime memorandum za Petersburg.¹⁰²

U listopadu 1876. godine Strossmayer završava memorandum: »Spomenica o važnosti i koristi konvencije, koju bi trebalo utanačiti slavno rusko carstvo sa Sv. Apostolskom Stolicom«. U njemu je opisao opću situaciju u Europi i predstavio koristi koje bi imale obje strane od stvaranja takve konvencije. Biskup je savršeno primijetio da je kost u grlu u odnosima između

⁹⁶ T. Włodarczyk, *Konkordaty*, Warszawa 1966., str. 152; H. Werszycki, *Historia polityczna Polski 1864–1918*, Wrocław 1990., str. 61.–62.

⁹⁷ V. Frejdzon, *Borba hrvatskoga naroda za nacionalniju svobodu*, Moskva 1970., str. 334.–339.

⁹⁸ V. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja u drugoj polovini XIX veka*, Beograd 1986., str. 253.–254.

⁹⁹ M. Cepelić, M. Pavić, n. dj., str. 807.

¹⁰⁰ H. Werszycki, n. dj., str. 62.

¹⁰¹ F. Šišić, *Korespondencija Rački – Strossmayer*, str. 3., Zagreb 1930., str. 359.–360.

¹⁰² A. Spiletak, »Strossmayerova spomenica ruskoj vladi god. 1876«, *Bogoslovna smotra*, 1935., str. 381.–384.

Rusije i Vatikana, poljsko pitanje, i upravo zato mu u memorandumu posvećuje mnogo pažnje. Prema njegovom mišljenju, sklapanje konvencije omogućit će Rusiji likvidaciju poteškoća koje treba prevladati. »U te posebne teškoće spadaju u prvom redu Poljaci. Poljaci su nepomirljivi mrzioci Rusa. Poljaci zaslijepljeni mržnjom na Ruse izgleda da su sebi postavili kao načelo ono: *Flectere si nequeo superos Acheronta movebo*, i doista Poljaci složno rade sa najmržim svojim i svega ljudskog roda neprijateljima, pa bi se stoga združili i sa samim paklom samo da mogu škoditi Rusima i osujetiti njihove namjere. Poljaci katkad toliko luduju u svojoj mržnji protiv Rusa, da čak poriču egzistenciju Slavena u Europi i kažu, da su Bugari na jugu potomci Tatarata, a Rusi na sjeveru potomci Mongola. Poljaci ko da neprestano sjede za ušima čitavoj Europi i svaki pothvat Rusa prikazuju kao atentat protiv zajedničke slobode i kulture. Poljaci u prvom redu obilaze oko vrata Vatikana i prikazuju dušu Rusa kao divlju i okrutnu, da Rutene raznim mukama i nasiljima sile na otpad. U tu svrhu čini se da su i osnovali u Rimu posebnu bratovštinu Resurekcionista (*Uskrsnuli, Zmartwychwstańcy*). Velike nesreće tako su pokvarile svijest Poljaka tako da se oni više hrane iluzijama nego istinama i uvijek radije prihvaćaju iluzorne razloge nego istinite i praktične. Stoga su vrlo često i prijateljima kao i neprijateljima svojim na sprdnju, a na svoju veliku propast. Znam iz vlastitog iskustva, da je godine 1867. ovisilo o Poljacima hoće li prevladati federativni sistem, koji prirodni austrijske carevine i pravednim težnjama Slavena potpuno odgovara, jer je jedino o njihovom pristanku ili protivljenju ovisila inauguracija dualizma. To su prvi njihovi ljudi gotovo i rado priznali, a ipak su pristali uz dualistički ustav, zato što su dopustili da ih neprijatelji Slavena uvjere, kako će dualistička Austrija biti glavno oruđe, kojim će Rusi biti svladani i po mogućnosti istrebljeni iz granica Evrope. Tolika je odvratnost Poljaka prema Rusima, da oni kao po nekoj nuždi usuda uvijek i svagdje se izvrgnu u protivnike Rusa, i to se može nazvati *Polonizmom*. Taj se *Polonizam* ne može svladati ni dobročinstvima ni porazima. Ne prvim, jer odbija dobročinstav, ili ako ih primi okreće ih u oružje. Ne drugim, jer u samim nesrećama raste i neprestano pribavlja nove snage da škodi. Ima ipak barem po mom mišljenju jedno nepogrešno sredstvo, koji će se taj *Polonizam* svladati, a to je: konvencija koju treba sklopiti sa Svetom Stolicom. Takva bi konvencija kao jednim udarcem posjekla onu osvađu, kao da je čudi Rusa prirodno da pravi nasilja na savjesti i da katoličkoj vjeri radi o glavi. Takva bi konvencija bila javno i sjajno svjedočanstvo za svu Evropu, da Rusi toliko štiju i cijene slobodu vjere i savjesti, te su potpuno vrijedni ljubavi i prijateljstva cijele Evrope i najkulturnijih naroda. Tom bi se konvencijom jednom za uvijek začepile uši cijele Evrope pred vikom, tužbama i jadikovkama Poljaka kao da se oni bore *p r o a r i s e t f o c i s*, kad se bore protiv Rusa. Tom bi konvencijom slavno Rusko carstvo najviši u Evropi moralni autoritet, to jest Svetog Oca, dobilo kao jamca svoje nevinosti i najbolje svoje namjere. Osim toga takva bi konvencija spremala put izmirenju duhova između Rusa i Poljaka a to bi opet bilo na opće veselje svih Slavena. Postoji zdraviji dio Poljaka, koji svoju bolju sreću traži u izmirenju sa Rusima. Jasno je da bi po toj konvenciji morala porasti snaga i utjecaj toga zdravijeg dijela među Poljacima. A potpuno je dostojno plemenitog Ruskog naroda da ima samilost sa nesretnom sudbinom svoje braće Poljaka te da izlazeći u susret njihovim pra-

vim i realnim potrebama i njihovim pravednim željama, osjećajima bratske dobrohotnosti i obiljem darova ih pretekne na svaki način i sklone na slogu sa sobom. Takvim mudrim i veledušnim načinom postupka spomenuta bi konvencija pripravila siguran uspjeh u dušama Poljaka. Kad ne bi bilo nikakvih drugih razloga koji opravdavaju spomenutu konvenciju, meni bi se ovaj jedini činio tako važan i tako koristan, tako da bi bez ikakva oklijevanja i zatezanja odmah stavio ruke na posao.«¹⁰³ Strossmayer je u memorandumu također rekao da neprijateljima Slavena treba pribrojiti na prvom mjestu poslije Poljaka – Madare. Ovaj izrazito antipoljski i rusofilski Strossmayerov tekst stavlja pod sumnju njegove argumente sadržane u »Demantu« upućenom Kraszewskom.

Iz memoranduma možemo zaključiti da Strossmayer nije mogao oprostiti Poljacima to što su poduprli dualizam i što nisu poslušali njegove savjete u Hotelu Lambert.

Nakon izbijanja rusko-turskog rata 1877. godine Strossmayer, koji je boravio u Rimu, poslao je osobno pismo Gorčakovu, u kojem ga uvjerava da sklopi konkordat.¹⁰⁴

Strossmayerova djelatnost u tajnoj diplomaciji Vatikana prema Rusiji nije se ograničavala na pisanje memoranduma. Đakovački biskup imao je stalnoga izvjestitelja i zastupnika na carskom dvoru u Petersburgu. Bila je to kneginja Elizabet Trubecka, dvorska dama carice Marije Sergejevne, koja je imala pristup najvišim vladajućim krugovima Rusije. U arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti sačuvano je 58 pisama kneginje Trubecke Strossmayeru iz godina 1873.–1893.¹⁰⁵ Posrednik između Strossmayera i Vatikana bio je hrvatski svećenik Nikola Voršak koji je stanovao u Rimu, a kojemu je biskup prenosio vijesti iz Petersburga.¹⁰⁶ 1878. godine Strossmayer piše sljedeće pismo Gorčakovu, u kojem »pa ga zaklinjao, da sklopi konvenciju sa sv. Stolicom i ublaži tako ljute rane Poljaka-katolika«. ¹⁰⁷ O tom pismu vjerojatno je riječ u korespondenciji između kneginje Trubecke i Strossmayera iz listopada 1878. godine – »Gorčakov u danom trenutku nije prisutan. Čim se vrati poslat ću mu biskupovo pismo i posvetiti tom cilju, čak tri zimska mjeseca u Petersburgu i zajedno sa svojim prijateljima učiniti sve što bude u našoj moći za realizaciju njegove ideje«. ¹⁰⁸ Kada je na početku 1879. godine provedena rasprava o mogućnosti akreditacije apostolskog nuncija u Rusiji, kneginja Trubecka pisala je Strossmayeru da se ruska vlast prema toj ideji odnosi s rezervom, a jedini poticaj za taj prijedlog bilo bi nuncijevo održavanje »pokornosti poljskog svećenstva«. Dalje piše kneginja: Poljska je osvojena tako daleko, da sumnjam, da bi brige vezane za rimsku kuriju bile na mjestu, premda su dobri uzajamni odnosi poželjna i uvelike preporučljiva stvar«. ¹⁰⁹

¹⁰³ Tekst memorandum navodim za A. Spiletak, n. dj.

¹⁰⁴ M. Cepelić, M. Pavić, n. dj., str. 807.

¹⁰⁵ J. Ožak, *Hrvatsko – ruske veze*, Zagreb 1993., str. 74.–77.

¹⁰⁶ A. Boudou, *Stolica święta a Rosja*, t. 3, Kraków 1930., str. 568.–569.

¹⁰⁷ M. Cepelić, M. Pavić, n. dj. str. 803.

¹⁰⁸ A. Boudou, n. dj., str. 569.

¹⁰⁹ Isto, str. 592.

Poljska emigracija, a posebno poljska dijaspora u Rimu, saznala je da je Sveta Stolica pregovarala s Rusijom u vezi s konkordatom. Za Poljake nije bila tajna da je u pregovorima sudjelovao Josip Juraj Strossmayer. Dakako, ništa nisu znali o njegovom »Memorandumu« upućenom ruskoj vlasti. Bili su uvjereni da je Strossmayer naklonjen interesima Poljaka. U to je vrijeme mnogo Poljaka, koji su boravili u Rimu, agitiralo protiv konkordata. Na čelo te grupe stali su Agaton Giller, Antonio Krechowiecki i Władysław Kulczycki.¹¹⁰ Posljednjeg je s biskupom Strossmayerom vezalo davno poznanstvo. Lik Władysława Kulczyckog najbolje je okarakterizirao Stefan Kieniewicz: »Zanimljiv je to lik političkog hohštaplera: 1864. godine bio je (...) (poljski) agent pri Svetoj Stolicu, zatim papin povjerenik i smrtni neprijatelj »uskrsnu- lih«; nakon godine 70-te iznenada je postao persona grata u talijanskim vladajućim krugovima, ne gubeći pri tom kontakt s Vatikanom. U nekim je prilikama pisao poeziju i kritike, korespondirao s mnogo domaćih listova, posredovao u prodaji titula i ordena. Pritom je neprestano »radio za Poljsku«, obasipao pismima zemlju i emigraciju, trubio u cijeli svijet o svojim zaslugama. U biti je bio veliki snob, usprkos naizgled naprednih fraza, kao što su titule: grof Sas-Kulczycki i redoslov dinastije Jadzwingova! Svakoj stvari kojom se bavio morao je dati najveću popularnost i deset puta veće značenje; prilično opasna metoda kad u igru ulazi konspiracija.«¹¹¹ Władysław Kulczycki i Strossmayer upoznali su se u vrijeme I. Vatikanskog sabora. Upravo tada Kulczycki je bio dopisnik »Tjednika« Kraszewskog u Rimu i u njemu vodio rubriku »saborska pisma.«¹¹²

U takozvanoj »Strossmayerovoj ostavštini« u arhivu HAZU-a u Zagrebu pronašao sam, osim korespondencije Kulczyckog i Strossmayera, 33 posjetnice Władysława Kulczyckog. Iz toga proizlazi da se Strossmayer, boraveći u Rimu, više puta sastao s Władysławom Kulczyckim. Biskup mu je čak posuđivao novac. U jednom pismu kanonik Voršak piše biskupu: »Grof Kulczycki večer prvo moga polazka u Firenzu opazio me na corsu, uručio mi 200 lir oprostio me da ih primim na vaše ime i da vam pišem, da će i ostalih 100 lir čim uzmagne namirit, jer zasad da ima mnogih i velikih troškova. Vedermo bolje da je dao išta, nego ništa.«¹¹³

Godine 1881. papi Leonu XIII. uručila je grupa Poljaka »Memorandum o crkvi u Poljskoj«. Taj spis trebao je odvratiti Svetu Stolicu od pregovora o konkordatu s Rusijom.¹¹⁴ Tekst »Memoranduma« dospijeva i do Strossmayera. Doznajemo to iz jednog od pisama Kulczyckog Strossmayeru: »Htio bih i Vama predočiti jedan primjerak »Memoranduma«, koji sam molio da se predoči Svetom Ocu posredstvom stanovitog kardinala, u vezi s aktualnim pregovorima provedenim s Rusijom. Memorandum je napisalo mnogo Poljaka, a ja sam ga preveo na talijanski jezik. Potpisalo ga je tisuće Poljaka i iz dana u dan

¹¹⁰ J. Zdrada, Władysław Kulczycki, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław 1971., str. 135.–136.

¹¹¹ S. Kieniewicz, *Adam Sapieha 1828–1903*, Warszawa 1993., str. 243.

¹¹² J. Zdrada, n. dj., str. 136.

¹¹³ Arhiv HAZU, pismo Voršaka Strossmayeru, (bez dat.) br. 47.

¹¹⁴ S. Kieniewicz, n. dj., str. 372.

potpisuje ih sve više. U Vatikanu ga nisu ignorirali, ali su ustvrdili da nije dovoljno diplomatski, da je to krik srca koja će naškoditi pregovorima s Rusijom.¹¹⁵

Tekst »Memoranduma« Strossmayer je primio s bijesom. U lipnju 1881. godine pisao je o tome Račkom: »Danas mi neki Poljak, gosp. Kulczycki, poslao promemoriju, u kojoj ljuto navaljuje na Ruse, i Svetu rimsku stolicu odvraća od konkordata. Vrlo strastveno pisano, pak još hoće da mu ja štogod napišem in favorem, da se tiska. Budala!«¹¹⁶ Usprkos svemu, Kulczyckom, Gilleru i Krechowieckom uspijeva efikasno spriječiti sklapanje konkordata Rusije s Vatikanom. Taj akt biva potpisan tek 1905. godine.

Josip Juraj Strossmayer osjećao je veliku simpatiju prema Rusiji i Rusima. Godine 1888. u Kijevu se slavila 900. obljetnica pokrštanja Rusije. Tom prilikom đakovački biskup šalje telegram s čestitkama rektoru sveučilišta sv. Vladimira u Kijevu.

Vijest o Strossmayerovom telegramu Poljaci su nerado primili. Poljski tisak ocijenio je taj korak vrlo negativno. Poljski izdavači su držali da Strossmayer ovim činom »ulazi na područje ruskog i pravoslavnog panslavizma.«¹¹⁷

Strossmayer je vodio korespondenciju i s Michalom Katkovom, ruskim novinarom poznatim po žestokim antipoljskim napadima.¹¹⁸ Kada je 1888. godine Strossmayera posjetio Pawel Sapieha, biskup mu je pokazao svoju korespondenciju s Katkovom, u kojoj je uvjeravao ruskog novinara da je Rusija iz svojih vlastitih interesa dužna riješiti poljsko pitanje, priznajući njena prava.¹¹⁹

Godine 1904., u trenutku izbijanja rusko-japanskog rata, biskup Strossmayer održava misu »za uspjeh ruskog oružja.«¹²⁰

IX. Prijateljstvo s knezom Adamom Sapiehom

Vjerojatno zahvaljujući Strossmayerovoj sugestiji papa Leon XIII. izdao je 1880. godine encikliku »Grande munus«, kojom braću Ćirila i Metoda priključuje popisu svetaca. Papa u enciklici izražava nadu da će kult solunske braće biti korak naprijed na putu crkvenog ujedinjenja.¹²¹

7. srpnja 1881. godine, na dan svetog Ćirila i Metoda Rim je bio domaćin velikog slavenskog hodočašća koje je na cilju trebalo papi izraziti zahvalu za poslanicu »Grande munus«. U tom hodočašću sudjelovali su Hrvati i Poljaci, između ostalih Adam Sapieha, Kazimierz Chlapowski i Stanislaw Tarnowski.¹²² Na početku svibnja kardinal Ledochowski šalje Strossmayeru osobno

¹¹⁵ Arhiv HAZU, pismo Kulczyckoga Strossmayeru, od 28. V. 1881, br 3.

¹¹⁶ F. Šišić, Korespondencija ..., sv. 3 str. 392.

¹¹⁷ J. Esih, »Strossmayer i Poljaci«, *Obzor*, 70(1929.), str. 76.–96.

¹¹⁸ J. Očak, n. dj., str. 70.

¹¹⁹ J. Esih, n. dj., P. Sapieha, *Listy z podróży do Azji*, Przegł. pow., 1891., str. 192.–201.

¹²⁰ *Podręczna encyklopedia kościelna*, t. 37–38, Warszawa 1913., str. 167.

¹²¹ A. Šuljak, »Biskup J.J. Strossmayer i Ćirilometodsko – glagoljska baština«, *Diacovensia*, 1/1994., str. 291.

pismo u kojem moli biskupa da u ime Slavena pozdravi Svetog Oca.¹²³ Prvi dan hodočašća »generalni govornik slavenskih naroda« J. J. Strossmayer izražava papi divljenje i zahvaljuje za svece »čiju je svetost danas u čitavom katoličkom svijetu naredio slaviti.«¹²⁴ Tri dana su trajale službe, primanja i akademije.¹²⁵ Posljednji dan hodočašća biskup Strossmayer održao je svečanu misu u crkvi sv. Klementa u slavenskom obredu.¹²⁶ Uvečer istog dana Adam Sapieha organizirao je oproštajno primanje na kojemu je najvažnija osoba bio J. J. Strossmayer. Njih dvojica upoznali su se vjerojatno u Beču 1860. godine, »ali tek su se sada zblížili i iskreno sprijateljili«. Stefan Kieniewicz drži da je prijateljstvo ta dva patriota imalo »političku podlogu«. »Biskup je znao da je knez Adam odnedavno *persona grata* na dvoru, pa je preko njega tražio pomoć protiv raznih mađarskih smicalica. Knez se tada ponovno bavio širom austrijskom politikom i mislio na jačanje slavenskog fronta monarhije iznutra. Držao je i da Galicija može mnogo naučiti od Hrvata koji su u Mađarskoj dobili vrlo široku autonomiju i znali se njome služiti u obrani narodnih prava.«¹²⁷

Za vrijeme tih svečanosti biskup Strossmayer zamolio je Sapiehu da za svečano posvećenje katedrale u Đakovu, građene 16 godina, početkom listopada 1882. godine, knez Adam sa sinovima Leonom i Pawlom, te zetom Stanislawom Zolkowskim sudjeluje u toj svečanosti. Sljedeće godine knez Adam izdaje svoje memoare s tog boravka u Đakovu pod naslovom »Pisma iz Hrvatske«.¹²⁸ Za vrijeme banketa Strossmayer nazdravlja gostima iz Poljske, a između ostalog govori: »Poljski narod (...) zabljesnuo je tijekom povijesti vrlinama koje mogu biti nedostižnim primjerom drugima. Domovini je ljubavlju utiskivao tragove svog povijesnog pohoda«. Na to je knez Adam zahvalio »na srdačnim riječima« i izrazio priznanje »mužu (...) kakvog je samo providnost mogla odabrati za vođu i (...) oca naroda.«¹²⁹

Vjerojatno za vrijeme tog posjeta dolazi do povjerljivih razgovora između Strossmayera i Sapiehe o Bosni i Hercegovini, jer je knez Adam ubrzo započeo akciju ograničavanja mađarskih utjecaja na tom području.¹³⁰ U godinama 1881.–1891. ta dva političara vode intenzivnu korespondenciju. U arhivu HAZU-a sačuvano je 22 pisma kneza Adama Strossmayeru. I u međuratnom razdoblju, tj. u vrijeme kad je Stefan Kieniewicz pisao svoje djelo o knezu Adamu, u arhivu obitelji Sapieha u Lavovu našlo se 26 biskupovih pisama knezu Adamu Sapiehi.¹³¹

¹²² Vidi S. Tarnowski, *Z pielgrzymki słowiańskiej do Rzymu*, Kraków 1881.; Adam Sapieha (1828.–1903.) knez, galicijski političar, pristaša autonomije Galicije; Stanisław Tarnowski (1837.–1917.), profesor književnosti i galicijski političar.

¹²³ F. Šišić, n. dj., sv. 2, str. 387.–388.

¹²⁴ S. Tarnowski, n. dj., str. 24.–27.

¹²⁵ S. Kieniewicz, n. dj., str. 373.

¹²⁶ S. Tarnowski, n. dj., str. 17.

¹²⁷ S. Kieniewicz, n. dj., str. 374.–375.

¹²⁸ A. Sapieha, *Listy z Kroacyi, Przemyśl* 1883.

¹²⁹ Isto, str. 34.–36.

¹³⁰ S. Kieniewicz, n. dj., str. 376.

¹³¹ Isto, str. 375.

X. Konflikt s kardinalom Ledochowskim

Na osnovi odluka Berlinskog kongresa 1878. godine teritorij Srbije proširen je na oblasti Niš, Pirot i Vranje. Anektirana područja istovremeno su postala novo polje djelovanja apostolskog administratora Katoličke crkve u Srbiji J. J. Strossmayera. Godine 1880. započela je gradnja željezničke pruge Beograd – Niš. Na mjesto gradnje stiglo je mnogo katolika, uglavnom Francuza i Italijana. Biskup Strossmayer odmah je poduzeo mjere da katolike na tom dijelu Srbije zaštiti katoličkim svećentvom. Uz pristanak bečke nuncijature, srpske vlasti i austro-ugarskog konzula u Beogradu, Strossmayer u travnju 1883., godine funkciju duševnog pastira na novom području povjerava Cezareu Tondiniju.¹³² Biskupov izbor nije bio slučajan. Talijanski svećenik odavno se bavio problematikom crkvenog ujedinjenja.¹³³ Već sljedeće godine otvara katoličku kapelicu u Kragujevcu i Nišu. Otac Tondini primijetio je da je na području katoličke misije u Nišu potreban stalan svećenik. 1884. godine Tondini dovodi iz Bugarske oca Wilibalda Czoka.¹³⁴ Već godinu kasnije prepušta mu misiju u Nišu.¹³⁵ Tondini je prema Strossmayerovoj instrukciji djelovao u cilju sklapanja konkordata između Srbije i Vatikana. Vjerojatno se i na području Srbije bavio idejom crkvenog ujedinjenja. Djelatnost talijanskog svećenika bila je mrska austrijskoj vlasti. Godine 1885. Tondini je primoran na odlazak iz Srbije.¹³⁶ Glavni teret misionarskog rada u Srbiji pada na Czoka. Wilibald Czok bio je Poljak koji je potekao iz njemačke Šleske.¹³⁷

Poljski misionar od samog je početka svog rada pokazivao samostalnost. U studenom 1885. godine prima ga srpski kralj Milan. Czok je održavao neposrednu vezu s poglavarstvom Propagande.¹³⁸ Također je vodio, iza leđa Strossmayeru, razgovore o konkordatu Srbije s Vatikanom, što je naišlo na oštru biskupovu kritiku.¹³⁹ Uz pristanak srpske vlasti otac Czok 1887. godine gradi u Nišu katoličku crkvu.¹⁴⁰ Za gradnju crkve i škole dobiva novac od prefekta Propagande, kardinala Simonija. Wilibald Czok u isto vrijeme pokušava uvjeriti šefa Propagande da misiju u Srbiji preuzmu Benediktinci. Ipak, Vatikan na to nije dao pristanak. Kardinal Simoni izvijestio je Strossmayera o sadržaju svoje korespondencije s Czokom. Biskup Strossmayer uputio je Czoku oštar prigovor što se, zaobilazeći njega, obraća za pomoć neposredno Vatikanu. Čak ga je optužio za raskošan život.¹⁴¹

¹³² V. Wagner, »Povijest Katoličke crkve u Srbiji u XIX vijeku«, *Bogoslovska smotra*, XXI, 1933., str. 141.

¹³³ R. Tolomeo, *Korespondencija Strossmayer – Tondini*, Zagreb 1984., str. 7.–15.

¹³⁴ V. Wagner, n. dj., str. 143.

¹³⁵ B. Lovrić, *Katolička crkva u Srbiji*, Niš 1930., str. 9.

¹³⁶ Isto, str. 14, Wagner, n. dj., str. 144.

¹³⁷ Lj. Durković-Jakšić, *Srbija i Vatikan 1804–1918*, Kraljevo–Kragujevac 1990., str. 283.; B. Lovrić, n. dj., str. 10.

¹³⁸ B. Lovrić, n. dj., str. 11.

¹³⁹ Isto, str. 14.

¹⁴⁰ V. Wagner, n. dj., str. 146.

¹⁴¹ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 308.

Godine 1887. tiskovni organ Propagande »Misiones catholicae« uvršta-va članak koji je bio kritika djelatnosti biskupa Strossmayera u Srbiji. Strossmayer drži da je članak napisan pod utjecajem Czokove sugestije, čiji je »zaštitnik« u Vatikanu bio njegov utjecajni zemljak kardinal Mieczyslaw Ledochowski.¹⁴² Sam otac Czok kategorički je zaniijekao da sudjeluje u toj intrizi i držao je da je to austro-ugarska provokacija.¹⁴³ Prema mišljenju Vjekoslava Wagnera, autora djela »Povijest katoličke crkve u Srbiji u XIX. stoljeću«, Ledochowski je to napravio pod mađarskim utjecajem jer su oni htjeli preuzeti katoličku misiju u Srbiji. Biskup Strossmayer osobno je obavijestio kardinala Ledochowskog da shvaća kako je cilj te intrige da ga se liši položaja apostolskog administratora u Srbiji, predavanje te funkcije mađarskom biskupu, te smetnje pri sklapanju konkordata sa Srbijom, što bi bilo sukladno austrougarskoj politici.¹⁴⁴

Vjerojatno je između Strossmayera i Ledochowskog već prije dolazilo do konflikata. Kada se 1881., godine Strossmayer pokušavao u Vatikanu izboriti za uvođenje slavenske liturgije, njegov najgovorniji protivnik kardinal Ledochowski bio je poznat po »hladnoj i proračunatoj naravi«.¹⁴⁵ Ledochowski je čak podupirao austrijsku politiku na Balkanu. Od 1882. godine bio je član kardinalske komisije koje je radila na sporazumu s Rusijom. Ledochowski je »ne jednom izražavao svoju nesklonost Rusiji i trudio se otežati pokušaje njenog sporazumijevanja s Vatikanom«.¹⁴⁶ 13. rujna 1889. godine Wilibald Czok žalio se ministru prosvjete i crkvenih poslova Srbije da biskup Strossmayer »ništa ne radi za razvoj misije«. 1890. godine Czok kreće u Rim, gdje predlaže Propagandi i Ledochowskom oduzimanje Strossmayeru rukovodstvo Katoličkom crkvom u Srbiji. Prema Czoku, to je u razgovoru s njim zahtijevao ministar unutarnjih poslova Srbije Jovan Čaja, jer je srpskoj vlasti stalo do oslobađanja katolika u Srbiji od austro-ugarskih utjecaja, čije je sredstvo trebao biti Strossmayer. Vjerojatno je pod utjecajem Ledochowskog Propaganda 27. prosinca 1890. godine predložila Strossmayeru stvaranje misije u Srbiji na čijem bi čelu bio nadbiskup, što bi lišilo đakovačkog biskupa vlasti na tom području. Strossmayer u pismu Propagandi kategorički odbacuje taj prijedlog i izjavljuje da je ta cijela situacija izazvana Czokovim intrigama.¹⁴⁷ 1892. godine kardinal Ledochowski je imenovan prefektom Propagande, pa Czokova pozicija jača.

Djelatnošću oca Czoka bio je nezadovoljan čak i srpski kler. Predbacivali su mu, između ostalog, da je sklapao brakove miješanih parova, čije prakticanje je zabranila lokalna upravna vlast Srbije.¹⁴⁸

¹⁴² V. Wagner, n. dj., str. 225.–226.

¹⁴³ Isto, str. 226, B. Lovrić, n. dj., str. 27.

¹⁴⁴ V. Wagner, n. dj., str. 226.

¹⁴⁵ A. Ivanišević, »Die Bemühungen Josip Juraj Strossmayer um die slawische Liturgie aus der Sicht der österreichisch-ungarischen Zentralbehörden und des Vatikans«, *Österreichische Osthefte*, 37/1995., Heft 2., str. 443.

¹⁴⁶ A. Galos, Z. Zieliński, »Mieczysław Ledóchowski«, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław 1971., str. 626.–628.

¹⁴⁷ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 309.

¹⁴⁸ B. Lovrić, n. dj., str. 32.–33.

Godine 1894. Wilibald Czok službeno je optužio Pravoslavnu crkvu za sklapanje brakova katolika. Otac Czok dao je primjer bigamije, kakvu je dopustio sebi katolik Karl Weiss, koji se za života prve žene, s kojom je imao pravoslavno vjenčanje, oženio u tom istom obredu drugi puta. Czokova izjava naišla je na oštru kritiku pravoslavnog vladike Niša, Inocenta, koji je misionara dao na sud.¹⁴⁹ Premda se Czok branio »da je to učinio po tumačenju zakonskih propisa dakovačkog biskupa Strossmayera«, srpski sud ga je 2. siječnja 1896. godine osudio na četiri mjeseca zatvora.¹⁵⁰ Čitavu stvar pokušavao je iskoristiti Strossmayer da se riješi Wilibalda Czoka. Znajući da misionar ima jako »zaleđe« u Vatikanu, pobrinuo se da to riješi vrlo delikatno. 23. siječnja biskup se pismeno obratio srpskom premijeru da on zatraži od kralja Aleksandra pomilovanje ako viši sud potvrdi pravorijek suda u Nišu i obećaje da će Wilibald Czok napustiti Srbiju zauvijek.¹⁵¹ Strossmayer je obavijestio Czoka da će ga kralj Aleksandar pomilovati, ali njegova osobna želja (biskupova) je da ostane neosuđen od višeg suda., jer u suprotnom morat će napustiti Srbiju.¹⁵² Ne čekajući pravorijek višeg suda Strossmayer oduzima Czoku misiju. 2. listopada 1896. godine đakovački biskup moli apostolskog predstavnika u Beču da opozove Czoka, s obzirom na pravorijek suda u Nišu. Biskup nije mogao oprostiti Czoku što se, zaobilazeći ga na službenoj ljestvici, obraćao neposredno Propagandi. Optužio ga je i za to što je bez njegovog znanja gomilao novac. Prema biskupovom mišljenju, Czok je često samostalno napuštao svoju misiju i želio preuzeti njegovu misiju u Srbiji.¹⁵³ Ni Wilibald Czok nije bio pasivan, stalno je izvještavao Ledochowskog o Strossmayerovim postupcima. Ubrzo, 13. studenog 1896. godine, kardinal Ledochowski lišava Strossmayera nadležnosti nad Wilibaldom Czokom. Tom odlukom đakovački biskup daje ostavku na položaj apostolskog administratora u Srbiji. Strossmayer je pisao o tome nadbiskupu Stadleru: »Kardinal Ledochowski živo zauzeo za svoga Poljaka i njega mojemu ugledu i mojemu pravu oduzeo«.

Biskup je čak pokušao opozvati tu odluku pomoću utjecajnih ličnosti Vatikana. U ožujku 1897. godine Ledochowski javlja Strossmayeru da je kongregacija kardinala proglasila Wilibalda Czoka nevinim i da ga ne mogu povući iz Niša. Pismo Ledochowskog potvrdio je i papa. Nemoćni Strossmayer 24. ožujka 1897. godine potvrđuje svoju ostavku.¹⁵⁴ U travnju 1897. godine napušta Srbiju i otac Czok, koji preuzima misiju u Bugarskoj. Prije odlaska srpska vlast ga odlikuje jednim od najvećih srpskih odlikovanja, ordenom Svetog Save III. klase.¹⁵⁵

Dostupni nam hrvatski i srpski izvori sadrže pregršt proturječnih informacija o djelovanju Wilibalda Czoka i o konfliktu Ledochowskog i Strossmayera. Ipak, ti izvori složno pokazuju da iza tog konflikta stoji austro-ugarska

¹⁴⁹ V. Wagner, n. dj., str. 227.–229.

¹⁵⁰ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 309.

¹⁵¹ V. Wagner, n. dj., str. 228.

¹⁵² B. Lovrić, n. dj., str. 49.; Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 310.

¹⁵³ V. Wagner, n. dj., str. 229; Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 310.

¹⁵⁴ V. Wagner, n. dj., str. 230.–231.

¹⁵⁵ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 316.

diplomacija. Hrvatski povjesničar Vijekoslav Wagner smatrao je da je austro-ugarska, a u prvom redu mađarska politika svom snagom utjecala preko svojih veza i na kardinala Ledochowskog, a i na samog Sv. Oca, da se Strossmayer odstrani iz Srbije.¹⁵⁶ Ali zato srpski povjesničar Ljubomir Durković-Jakšić konstatira da je srpska vlada odlikovala Czoka ordenom Svetog Save zato što je on »delovao kao pruski državljani protiv interesa Austro-Ugarske i biskupa Strossmayera«. Prema mišljenju Durković-Jakšića, kardinal Ledochowski i Wilibald Czok, kao Poljaci, bili su nastavljači politike Hotela Lambert u Srbiji.¹⁵⁷ Blisko stajalište ima Bruno Lovrić, koji kao argument navodi činjenicu da se 1901. godine, uz pristanak srpskog kralja Aleksandra, Wilibald Czok vraća u svoju misiju u Nišu, gdje je umro sljedeće godine.¹⁵⁸

U genezi konflikata između Ledochowskog i Strossmayera sigurno leži problem koji su mnogi povjesničari zaobilazili. Radi se o ideji crkvenog ujedinjenja. Kardinal Ledochowski bio je, kao i Strossmayer, veliki pobornik unije. »Misao o uniji s pravoslavnom crkvom u Rusiji i na Balkanu (...) vjerojatno je bila u osnovi nominacija Ledochowskog za prefekat Kongregacije za širenje vjere 1892. godine.«¹⁵⁹

Zasigurno ih je razdvajala koncepcija djelatnosti na tom polju na području Srbije. U djelu Brune Lovrića možemo naići na nekoliko lakonskih informacija koje ukazuju na to da je Wilibald Czok, prema instrukciji Ledochowskog, razgovarao o toj temi. Ledochowski se vjerojatno neposredno zauzeo za opozivanje oca Tondinija iz Srbije. Najveća zagonetka ostaje, naravno, pitanje udjela austrijske diplomacije u toj stvari. U samoj Srbiji biskup je često bio shvaćen kao austrijski agent. Čak je i Ledochowski bio smatran predstavnikom austrijske politike na Balkanu.¹⁶⁰ Kakav je bio udio austrijske diplomacije u radu katoličke misije u Srbiji? Bili vladar Srbije odlikovao oca Czoka visokim odlikovanjem znajući da je on austrijski agent? Odgovori na to i na druga pitanja zahtijevaju još mnogo istraživanja.

XI. Zaključak

Josip Juraj Strossmayer je zbog svoje djelatnosti na polju crkvenog ujedinjenja i južnoslavenske ideje postao nastavljacem politike Hotela Lambert. Biskup je poznao mnogo Poljaka. Premda nikad nije bio u Poljskoj, s njom su ga vezali politički, kulturni i vjerski kontakti. Od 1870. godine, tj. od I. Vatikanskog sabora lik Strossmayera postao je poznat u Poljskoj. Od tog trenutka poljski tisak posvećuje mu mnogo pažnje.¹⁶¹ Đakovački biskup više je puta razgovarao za poljske dnevne listove. Tadašnji poljski tisak uvijek je

¹⁵⁶ V. Wagner, n. dj., str. 232.

¹⁵⁷ Lj. Durković-Jakšić, n. dj., str. 317.

¹⁵⁸ B. Lovrić, n. dj., str. 53.

¹⁵⁹ A. Galos, Z. Zieliński, n. dj., str. 628.

¹⁶⁰ Isto.

¹⁶¹ Usp.: E. Kołodziejczyk, Bibliografia słowianoznawstwa polskiego, Kraków 1911., str. 93.

predstavljao Strossmayera kao velikoga prijatelja Poljske. Isto tako spominju biskupa u svojim memoarima Zygmunt Milkowski, Aleksander Jablonowski, Wladyslaw Belza i mnogi drugi. Je li Strossmayer doista bio prijatelj Poljske i Poljaka? »Uvijek sam bio prijatelj našoj braći Poljacima i to ću i ostati«. Na ove biskupove riječi sigurno pada sjena njegovih antipoljskih izjava sadržanih u memorandumu koji je napisao ruskoj vlasti 1876. godine. Poljaci i Hrvati razlikovali su se tada po odnosima s Mađarima i Rusijom. Hrvatima su Mađari bili isto takvim smrtnim neprijateljem kao Poljacima. »U posljednjim decenijama Habsburške monarhije politički putovi Poljaka i Hrvata često su se razilazili, naravno bez ikakvog uzajamnog neprijateljstva«. ¹⁶²

Josip Juraj Strossmayer više je puta pokazivao da nije neprijatelj Poljacija. Analizirajući njegove antipoljske izjave, moramo uzeti u obzir da je Strossmayer prije svega bio političar, a poznato je da »u politici nema vječnih neprijatelja i nema vječnih prijatelja, vječni su samo interesi«. Biskup Juraj Strossmayer bio je jedan od mnogih velikih hrvatskih političara koji je održavao prijateljske odnose s Poljskom i Poljacima.

S U M M A R Y

JOSIP JURAJ STROSSMAYER IN RELATION TO POLAND AND POLES. FROM THE HISTORY OF POLISH-CROATIAN RELATIONSHIP IN THE 19 TH CENTURY

Political contacts between Croatia and Poland were very frequent in the 19 th century. The author of the article, on the basis of J. J. Strossmayer's connections with Poland and Poles, studies the unknown aspects of the issue. Strossmayer established the great relationship with the Poles in Vienna (J. Lubomirski, A. Sapięha) and with Polish political emigrants (Hotel Lambert, the democratic society). As far as the church is concerned Strossmayer's most important opponent was cardinal Ledóchowski. At that time Poles and Croats shared the same dreams such as the union of churches based on the teachings of St. Cyril and Methodius, federal reorganization of Austria and the South Slav idea. The above mentioned were the reason for numerous disagreements caused mainly by the great sympathy among Polish and Hungarian people, as well as Croatian and Russian people.

¹⁶² H. Batowski, »Hrvati i Poljaci u okviru austro-ugarske monarhije«, *Historijski zbornik*, 29–30, 1976.–1977., str. 448.